

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

3

XIX

VYDAVATELSTVO
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED
BRATISLAVA 1971

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

OBSAH

STUDIE

Viera Urbanová, Ondrej Braxatoris a jeho význam pre počiatky slovenského národopisu	353
Karol Andel — Michal Markuš, Ľudový transport v strednom Zemplíne	377
Nada Valášková-Šurkalová, Prejavý teritoriálnej diferenciácie v rámci jednej dediny	413
Soňa Burlasová, Vplyv dvojakeho osídlenia na piesňový folklór Selenče I	437

MATERIALY — ARCHIV

Rudolf Žatko, Spoločenská a duchovná kultúra Slovákov v Maďarsku I	477
--	-----

ROZHEADY

Mikuláš Mušíňka, Volodymyr Hnatuk (1871—1926)	501
Andrej Sulitka, Za ľudovým umelcom Matejom Pitoňákom zo Ždiaru	504
Bohuslav Beneš, Folkloristický festival Strážnice 1970	504
Elena Prandová, Odborný seminár pracovníkov knižničnoinformačnej siete SAV	506

RECENZIE A REFERÁTY

Václav Frolec, Kulturní společenství a interetnické vzťahy v lidovém stavitelství v Podunají (Ján Botík)	507
Ladislav Galko, Kytica slovenských ľudových piesní (Svetozár Svehlák)	508
Za rozvoj tradícií ľudovej keramiky na Slovensku (Zborn.) (Ester Plicková)	509
Mikuláš Mušíňka, Sribna rosa (Nada Valášková-Šurkalová)	510
Edit Fél — Tamás Hofer, Proper Peasants (Soňa Sveccová)	511
János Manga, Ünnepek, szokások az Ipoly mentén (Michal Markuš)	513
V. M. Skrypka, Ukrajínska, češka ta slovačka narodna lirika (Ján Komorovský)	514
L. R. Barah, Belaruskja kazka. (Mikuláš Mušíňka)	515
Christiane Agricola, Schottische Sagen (Mária Kosová)	517
Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungarice, t. 18, 1968 (Viera Urbanová)	518
Johannes C. Andersen, Myths and Legends of the Polynesians (Viktor Krupa)	519

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

Вера Урбанцева, Ондрей Браксаторис и его значение при возникновении словацкой этнографии	353
Карол Андел — Михал Маркуш, Народный транспорт в среднем Земплине	377
Надя Валашкова-Шуркалова, Проявления территориальной дифференциации в рамках одной деревни	413
Соња Бурласова, Влияние двойкого заселения на песенный фольклор Селенче I	437

МАТЕРИАЛЫ — АРХИВ

Рудольф Жатко, Общественная и духовная культура Словаков в Венгрии I	477
--	-----

ОБЗОРЫ

РЕЦЕНЗИИ И РЕФЕРАТЫ

Na 1. strane obálky: Chodenie dievčat s Kyselicou v slovenskej obci Selenča v Juhoslávii. (Rekonštrukcia) Foto S. Burlasová 1967.

**ONDREJ BRAXATORIS A JEHO VÝZNAM PRE POČIATKY
SLOVENSKEHO NÁRODOPISU**

VIERA URBANCOVÁ

Národopisný ústav SAV, Bratislava

Pri koncipovaní práce *Počiatky slovenskej etnografie*, hľadala som, vychádzajúc z Riznerovho údaja,¹ rukopisnú monografiu o Honte a Zvolene od Ondreja Braxatorisa. Na môj dotaz prostredníctvom Lyceálnej knižnice v Bratislave prišla z Tranovského knižnice v Mikuláši, kde rukopis zase podľa Riznerovho údaja mal byť uložený, odpoveď, že sa nenachádza na mieste.² Až po vyjdení mojej práce som dostala prostredníctvom inž. Milana Petráša z Poľnohospodárskeho múzea v Nitre rukopis na nahliadnutie a spracovanie. (Ďakujem mu na tomto mieste za jeho kolegiálnu ochotu a knihovničke Zuzane Gölnereovej z Tranovského knižnice za vyhľadanie rukopisu, ktorý som považovala za stratený.)

Každý nový rukopisný materiál, zabudnutý údaj z časopisov alebo početných rôzne zameraných publikácií z predchádzajúcich období, je pre dnešnú generáciu etnografov vždy významným prameňom pri sledovaní vývoja toho-ktorého javu, pre spresnenie jeho lokálnych a dobových variantov a pod. Za každým takýmto materiálom sa však skrývajú aj určité vtedajšie tendencie a aspekty, no nie vždy ich dnes už môžeme v žiadúcej miere identifikovať a presnejšie zaradiť do patričného záujmového okruhu. Nie každý materiál má teda rovnaký význam pre samé dejiny tejto vednej disciplíny, ktorej vývoj je zatiaľ naznačený len v základných črtách. Spresnenie určitých tendencií v jednotlivých obdobiach a zistenie konkrétnych foriem ich realizácie, ktoré znamenali pre túto disciplínu v období jej základného formovania sa nielen kvantitatívny, ale aj a hlavne kvalitatívny prínos, prichádza niekedy celkom nečakane. Tak to bolo napríklad s rukopisom *Sammlung abergläubischer Meinungen und Gebräuche des gemeinen Volkes in der Thälern unter Rokos* z r. 1823, ktorý objavil v archívoch rodiny Zay vo fascikle „Rôzne písomnosti“ Pavel Horváth³ a ako

¹ E. V. Rizner, *Bibliografia písomníctva slovenského I*, 201.

² Pozri o tom V. Urbancoová, *Počiatky slovenskej etnografie*, Bratislava 1970, 99, pozn. 139.

autora rukopisu určil K. Modrániho. Tento nálež a určenie autorstva nie je len významným materiálom pre štúdium zvykoslovia. Jeho pomocou bolo možné osvetliť jeden celý zberateľský okruh, postavenie A. Medňanského v jeho rámci a sledovať jeho dosah až na Kollárove *Zpievanky*.⁴ Podobne to bolo aj s nálezom Čaplovičov *Ideen zur Disposition einer Ethnographie*,⁵ bez ktorých by práve teoretický prínos J. Čaploviča pre formovanie etnografie ako samostatnej vednej disciplíny nemohol byť správne ohodnotený. Sem možno zaradiť aj Melzerove štúdie s teoretickými názormi na zvykoslovný materiál ako prameň pre etnogenetické štúdium, ktoré boli stratené v množstve viac-menej dôležitých vlastivedných článkov v časopise *Vaterländische Blätter*.⁶ Najviac prekvapení v budúcnosti môžeme prirodzene očakávať z archívov, kde ako sme videli na rukopise K. Modrániho, je etnografický materiál doslova zahrabaný medzi najrozličnejšími písomnosťami. A tak kým materiál uverejnený v časopisoch a iných publikáciách sa dá postupne evidovať systematickým štúdiom, pri materiáloch z archívov budeme často vďačiť aj náhode, ktorá nám pomôže spresniť načrtnutý obraz a vyjasniť niektoré vývojové stupne.

Medzi rukopisy, ktoré nepredstavujú len rozmnoženie faktografických údajov z počiatku 19. storočia, ale sú aj dôležitým medzníkom pre dejiny našej vednej disciplíny, patrí aj monografia *Uherští Slováci v Hontském a Zvolensském kraji* z roku 1815, ktorej autorom je Ondrej Braxatoris.

V dejinách slovenskej literatúry je Ondrej Braxatoris postavou rozhodne nie neznámou. Najčastejšie sa spomína ako autor spisu *Letopisové krupinští*, ku ktorému sa vrátíme neskôr, a hlavne ako otec básnika Andreja Sládkoviča.⁷ O jeho literárnej činnosti sa širšie zmieňuje len Rizner vo svojej bibliografii, kde uvádza štyri jeho práce, vrátane rukopisnej monografie o župách Honte a Zvolene.⁸ Tento rukopis okrem neho cituje aj Podhradský vo svojej bibliografii, ale bez udania miesta, kde sa nachádza.⁹ Väčšiu pozornosť v súvislosti s J. Palkovičom mu venuje M. Vyvíjalová.¹⁰ Za najkompletnejší obraz tejto pozoruhodnej osobnosti môžeme však zase raz ďakovať šťastnej náhode a záujmu o Ondreja Braxatorisa ako Sládkovičovho otca. Roku 1877 vyšiel v *Národných novinách* článok *Sládkovičov otec, Ondrej Braxatoris* od Vodomar-

³ P. Horváth, *Zbierka ľudových povídek a zvykov z okolia Uhrova*, Slovenský národopis (ďalej SN) 16, 1968, 102–118.

⁴ Blížšie o tom pozri P. Horváth, c. p., 102–106.

⁵ V. Urbanová, c. d., 152 n.

⁶ V. Urbanová, tamtiež, 101 n.

⁷ J. Jungmann, *Historie literatury české*, 1849; V. Kryšpín, *Obraz činnosti literární učitelstva československého, 1885*; J. Vlček, *Dejiny literatury slovenskej*, 1953.

⁸ Rizner vo svojej bibliografii okrem spisu *Letopisové krupinští* a rukopisu *Uherští Slováci v hontském a zvolensském kraji* (1815) uvádza: *Ach myslíme, kdež žijeme vo Funebřáli Ew. (Kuzm.) 1848*, 249 a básň *Na smrt našeho vznešeného někdy Samuela Rožnayho*, ktorú uverejnil v Palkovičovom Týdenníku 4, 1815, 355–366; uvedená je pod skratkou O. B. K. (Ondrej Braxatoris Krupinský?)

⁹ G. Podhradský, *A Tótoklakta Félöl politika és kulturgeografijája fűggelékül a kérdés bibliografiája*, Budapest 1924, 88. Podhradský charakterizuje len údaj poznámkou „kézirat“.

¹⁰ M. Vyvíjalová, *Juraj Palkovič*, Bratislava 1968, 323–325. O. Braxatoris je aj v *Dejinách slovenskej literatury* (Bratislava 1962, 260) spomínaný len ako autor spisu *Letopisové krupinští* a ako Sládkovičov otec.

s k é h o.¹¹ Vďaka tomu, že autor čerpal zo životopisu, ktorý sám o sebe napísal Ondrej Braxatoris,¹² ide o spoľahlivé údaje, a preto im budeme venovať viac pozornosti.

Ondrej Braxatoris sa narodil 2. decembra 1782 v Hronseku v Zvolenskej župe. Jeho otec Ján bol kožušníkom, matka Mária Groszmannová pochádzala z Radvane. Keď mu ako trojročnému zomrel otec a matka sa znovu vydala,¹³ ujíma sa ho Ondrej Braxatoris, ev. farár v Mičinej.¹⁴ Takto mladý Braxatoris žije od útlej mladosti medzi Slovákmi so silným národným povedomím, ktoré sa odrazilo aj na jeho neskoršej práci. V zozname v roku 1801 so šesťdesiatimišiestimi menami slovenských vzdelancov, s ktorými sa počítalo ako s možnými členmi Palkovičovej Slovenskej učenej spoločnosti a ktorí mali pomáhať pri zakladaní katedry česko-slovenského jazyka na bratislavskom gymnáziu, nachádzame aj meno „Braxatoris na Mičimě“.¹⁵ V Mičinej, kde ostal až do r. 1793, učil ho základom čítania a písania Adam Chalupka; otec Jána Chalupku a Ondrej Ďuriš. Od roku 1793 do r. 1795 je zase pri matke v Hronseku, kde ho latinčinu a hudbu vyučoval Samuel Láni. Jeden rok strávil v Banskej Bystrici pri Bohumírovi Kochovi a r. 1796, keď jeho otčima preložili za námestníka (išpána) Gécovského panstva do Ladzian v Honte, odchádza Ondrej Braxatoris do bližšej Banskej Štiavnice, kde ho učil Samuel Sladkay a Samuel Fögler. Roku 1799 odchádza na maďarčinu do Miškovca, kde bol u ev. farára Pavla Rysa a študoval na Kolégiu helvétskeho vyznania u Samuela Nagya de Dalnák. Roku 1800 sa vrátil do Banskej Štiavnice, aby sa zdokonalil v rétorike u Michala Járošiho,¹⁶ kde skoro štyri roky navštevoval vyššie triedy a sám už dával hodiny náboženského spevu pri organe. Keď chcel svoje vzdelávanie zavrieť štúdiom na vyšších školách, dostal pozvanie za učiteľa Národných hlavných mestských škôl v Krupine a zároveň za organistu ev. cirkvi na miesto Mateja Sartorisa. Braxatoris, zrejme z hmotných príčin prijal vcelku výhodnú ponuku a za dva týždne zložil potrebné učiteľské skúšky. Roku 1805 sa už ako krupinský učiteľ oženil s dcérou Pavla Bartholomeidesa, učiteľa ev. a. v. cirkvi v Kráľovciach. Ondrej Braxatoris ostal už natrvalo v Krupine, kde aj 14. novembra 1845 ako 63-ročný

¹¹ V o d o m a r s k ý, *Sládkovičov otec, Ondrej Braxatoris*, Národné noviny (ďalej NN) 1877, č. 92, 94. Vodomarský je pseudonym Ondreja Seberínynho. Pozri *Slovník pseudonymov slovenských spisovateľov*, Martin 1961, 228. Seberíny patrili tak ako aj Ján Čajak, F. Kutlík, A. Martiš, L. Zello atď. do okruhu spisovateľov, pôsobiacich a žijúcich na Dolnej zemi. Okrem spisu *Pantheon slovenských cirkevných a. v. spisovateľů* (1878) uverejňoval aj drobné články o Palkovičovi. M. V y v í j a l o v á, c. d., 16; *Dejiny slovenskej literatúry*, c. d., 454.

¹² Ide o *Životopis, aneb vypsání běhu života Ondřeje Braxatorisa*, od r. 1804 dne 16. máje v sv. král. městě Krupině národních míšených škol učitele a cirkve aug. ev. choru správce. V o d o m a r s k ý, c. p., NN, 1877, č. 92.

¹³ Jej druhým mužom bol Matej Kajnok z Poltára, kuchár Juraja Gécyho de Garanseki. V o d o m a r s k ý, c. p., NN, 1877, č. 92.

¹⁴ Vodomarský neudáva, v akom príbuzenskom vzťahu boli, ale najpravdepodobnejšie je, že šlo o jeho strýka.

¹⁵ M. V y v í j a l o v á, c. d., 107, pozn. 56.

¹⁶ Michal Jároši, profesor v Štiavnici, bol tiež uvedený na zozname budúcich členov Palkovičovej spoločnosti. M. V y v í j a l o v á, c. d., 107.

zomrel, keď „v školách a chóre ev. cirkvi strávil 41 rokov a 6 mesiacov svojho života“.¹⁷

Braxatorisov životopis, tak ako nám ho podáva Vodomarský v svojom článku, nie je zaujímavý len pre priblíženie si genézy celej jeho práce. Je to aj ukážka súdržnosti a súvislosti v odovzdávaní ideí a vzdelania jedného okruhu vtedajších slovenských vzdelancov, grupujúcich sa v tomto prípade z evanjelickej inteligencie, hlavne učiteľov a farárov. Vďaka tejto súvislosti neostal stratený ani jeden potencionálny šíriteľ ideí, ktoré zastávali a za ktoré bojovali, čo je zaujímavý moment aj pre štúdium sociálnej skladby slovenskej inteligencie v tomto období.

Cesty, akými sa Braxatorisov životopis dostal k Vodomarskému, nie sú zatiaľ známe.¹⁸ Dôležité je však, že zaznamenal nielen jeho biografické údaje, ale uverejnil aj zatiaľ najkompletnejší súpis Braxatorisovej písomnej pozostalosti. Okrem jediného publikovaného spisu *Letopisové krupinští*, ostali v rukopise nasledovné jeho práce; „1. *O chybách a způsobu napravení městských i vesnických škol*, 2. *Původ Slovanů*, 3. *Obyčeje slovenského sedlského lidu v Banském okolí*, 4. *Tužba Slavinyňa*, 5. *Zlomky důvtipných propovědení*, 6. *Syllabikár*, 7. *Bellankasterův vespolek se projímající způsob vyučování dítek*, 8. *Učitel dítek*.“ Okrem toho, ako ďalej uvádza Vodomarský, ostali po ňom „rozličného obsahu básne, čiastočne preložené, čiastočne pôvodné“¹⁹. M. Vyvíjalová považuje oprávnené Braxatorisa aj za autora drobných článkov a informácií o Krupine v Palkovičových Kalendároch a Týdenníku.²⁰ Keď zhrnieme všetky doteraz uvedené bibliografické údaje, Braxatorisova literárna činnosť bola teda značná a je len škoda, „že pre nepriaznivosť času v literatúre slovenskej a pre iné domáce náklady“²¹ nemohol, okrem už uvedených *Letopisov*, ktoré vydal vlastným nákladom, nič zo svojich väčších prác publikovať.

Čo sa vlastne stalo s celou bohatou rukopisnou pozostalosťou Ondreja Braxatorisa? Na túto závažnú otázku dostávame aspoň čiastočne odpoveď zase od O. Seberínyho-Vodomarského, autora bibliografického článku o ňom: „Rukopisy tieto odoslal zväčša Učenej spoločnosti literatúry slovenskej Banského okolí, ktorej od roku 1811 aj sám bol členom.“²² Tento údaj stavia celú literárnu činnosť Ondreja Braxatorisa do nového svetla a súvislostí, ktoré zdôrazňujú vplyv prostredia, v ktorom sa pohyboval od svojej mladosti. V tomto kontexte je pochopiteľné, že *Letopisové krupinští*, ktoré boli jeho prvotinou, „k snažné žádosti (p. spisovateľa) . . . přehlédli, obci naši slovenské se poroučeji Jiří Palko-

¹⁷ V o d o m a r s k ý, c. p., NN, 1877, č. 94.

¹⁸ Vodomarský uvádza, že jeho švagrom bol P. Bartholomeides, učiteľ v Nadlaku. Tým by sa mohlo aspoň čiastočne vysvetliť, ako sa dostal rukopis na Dolnú zem, respektíve do rúk O. Seberínyho.

¹⁹ V o d o m a r s k ý, c. p., NN, 1877, č. 94.

²⁰ M. Vyvíjalová, c. d., 325. Sú to drobné správy o počasi, požiaroch, zmenách v predstavenstve obce ap. Najrozsiahlejší z týchto článkov, ktoré možno pripisovať Braxatorisovi je *Obrana krupinského vína* (Týdenník, 1814, 613), prirodzene okrem už uvedenej básne na smrť S. Rožnayho, ktorá vyšla v Týdenníku r. 1815. Pozri pozn. č. 8.

²¹ NN, c. p., č. 94.

²² NN, c. p., č. 94.

vič, profesor a sekretár.“²³ J. Palkovič, ktorý už roku 1801 uvádza mičinského farára Braxatorisa ako možného člena svojej spoločnosti, nemohol jeho vtedajšiemu chránencovi, ktorého poznal takmer od detstva, odmietnuť túto „snažnú žiadosť“. Ondrej Braxatoris sa zaraďuje do vtedajšieho myšlienkového prúdu už samým mottom k *Letopisom*: „Vlastenec, jenž nezná původu lidu svého, nehoden jest vlasti, národu, jména jeho.“ V tomto duchu je písaný celý *Letopis*, v ktorom Braxatoris spracováva výpisky z mestského archívu, ktoré urobil bývalý katolícky farár v Krupine Melicher Nižňanský. Zdôrazňuje autochtonnosť Slovanov na území vtedajšieho Uhorska, rozoberá dejiny Veľkej Moravy a sleduje vývoj Krupiny v jednotlivých storočiach, pričom má neustále na zreteli proces asimilácie tamojších Nemcov a Maďarov: „Ten pak saský národ, kterému se Krupiny asi před osmi sty lety vystavení připisuje, tak se již zde vykořenil, že . . . sotva kto více od toho německého pokolení rod svůj důvodně proukázati může . . . Ne jináče i Uhři . . . dílem jinde se osadili, dílem vymřeli a dílem zde ještě pozůstali Slováci se stali“²⁴. Ako vidieť zo zoznamu jeho rukopisnej pozostalosti, otázka genézy uhorských Slovanov a ich súčasné postavenie patrilo okrem pedagogických tém k hlavným problémom, ktoré riešil.

Z etnografického hľadiska a najmä pre dejiny našej disciplíny má však najväčší význam jeho záujem o ľud a ľudovú kultúru, ktorý z tohto všetkého vyplynul a s tým v súvislosti jeho členstvo v Tablicovej Učenej spoločnosti banského okolia; respektíve čo Braxatoris z týchto plánov tejto spoločnosti pre etnografický výskum uskutočnil. Nie je našou úlohou v tejto súvislosti sledovať dejiny vzniku Tablicovej Učenej spoločnosti a vzťahy, prípadne diferencie medzi Ribayovým Projektom, Palkovičovými snahami a Tablicovými názormi. Na túto tému boli už publikované historické práce, venované obdobiu počiatkov slovenského národného obrodzenia.²⁵ Z nášho hľadiska je dôležitý program Tablicovej spoločnosti, ktorú založil r. 1810 v Banskej Štiavnici (existovala až do r. 1832) a miesto Ondreja Braxatoirsa v nej. V „Povolání Slováků k spolku Učeného Tovarýšstva Baňského Okolí“ z 1. I. 1809 zdôrazňuje Tablic potrebu takejto spoločnosti v súhlase s dobovými osvietenými a národne obrodeneckými intenciami nasledovne: „Slováci, kteří kdyby užitečným uměním osvíceni byli, snadno by prostředky k nadobytí sobě většího jmení, zkrze zlepšení svých rolí, luk . . . našli“²⁶. Spoločnosť mala vydávať spisy, určené širokému okruhu remeselníkov, mešťanov, ľudu, v ktorých chcel systematicky uverejňovať štúdie, zamerané na nasledovné témy:

²³ *Letopisové Krupinští*. To jest vypsání příběhů v svob. a král. městě Krupině od starobylých časů až k XIX. století zběhlých, kteří z hodnověrných spisů spolusebrání a ku památce pozdním potomkům na světlo vydání jsou práci a nákladem Ondřeje Braxatorisa, hlavních míšených škol národních v témž sv. a kr. městě Krupině učitele. S dovolením cis. král. censury. V Prespurku 1810. Palkovičovo odporúčanie je na str. 2.

²⁴ *Letopisové krupinští*, 99.

²⁵ Pozri napr. jednotlivé štúdie v zborníku *K počiatkom slovenského národného obrodzenia*, Bratislava 1965, patričné state v c. d. M. Vyvíjalovej, ako aj na ďalšiu tam cit. literatúru.

²⁶ V. Marčok, *Vytváranie kultúrnych národných centier na strednom Slovensku v rokoch 1780–1830*, zborník *K počiatkom slov. nár. obrodzenia*, Bratislava 1964, 349.

- „a) vypsání rozličných krajů slovenských stolic, měst, etc. uherské země a jejich obyvatelů, zvyčeje, mravy atd. Každý od společnosti ten kraj, v němž bydlí (město, ves) co nejdokonaleji, topograficky i historicky vypsati snažovati se bude;
- b) staré paměti, rukopisy, zpěvy nacionální;
- c) básně a písně nově zložené zvláště vedle P. Dobrovského prosodie;
- d) úvod k zlepšení hospodářství směřující vynalezení;
- e) životy dobře zasloužilých o vlast krajanů, jako i život jednoho každého úda, po jeho až smrti;
- f) památne nápisy hradů, zvonů, starých peněz etc.;
- g) anekdoty, žerty, vtípná povědení zvláště od Slováků pošlá aneb o Slovácích znějící;
- h) pamatné soudy venkovských spisovatelů, Francouzů, Nemců, Angličanů etc. o Slovanech a vypsání slovenských krajů od nich pošlá, s jejím, jestli omylná jsou napravením;
- i) etymologické vysvětlení jmen slováckých krajů, měst, hradů, věsnic etc. též i etymologii jiných slovenských měst, pokud ji vyskoumati možné;
- k) jiné užitečné věci do kteréhokoli umění přináležející.“²⁷

Tablic sa aj neskôr vracia k požiadavke, aby členovia Spoločnosti zbierali ľudové zvyky a piesne a na jednom zasadaní zdôrazňuje: „Dobře by bylo, kdyby nám někdo z údu Společnosti mravy a obyčeje liptovských neb jiných Slováků vypsál, v kterémž vypsání by se potom v každém dílu spisu pokračovalo, abyž všech Slováků mravové a obyčeje vypsáni byli“²⁸. Šlo mu teda o podobný cieľ, ako jeho súčasníkovi J. Čaplovičovi, ktorý však, ako uvedieme neskôr, neobmedzoval svoj záujem len na Slovákov, ale ktorý v konkretizácii svojich snáh dospel oveľa ďalej.²⁹ Tablicov veľkorysý plán zmarilo úsilie evanjelickej cirkvi o organizačné upevnenie a riešenie vieroučných otázok, k čomu dochádza po tolerančnom patente. Na schôdzkach Spoločnosti išlo skoro len o tieto otázky a len Tablic, Palumbíny a Braxatoris predniesli referáty o Slovanoch a ich literatúre.³⁰ Po Tablicovej smrti (1832) pokúša sa oživiť Spoločnosť Ján Seberíny³¹ čo sa mu však pre rastúci maďarizačný tlak nepodarilo. Pozostalosť Spoločnosti pripadla lýceu, na ktorom vznikol r. 1835–1836 študentský Spolek učenců řeči československé, z ktorého vyrástol Ondrej Braxatoris Sládkovič.³²

²⁷ S. Rakšány, *Prispevky k dejinám Učenej spoločnosti banského okolia*, Bratislava 1927, 142–143; V. Urbanová, *Počiatky slovenskej etnografie*, 155 n.; V. Marčok, c. p., 350.

²⁸ V. Urbanová, c. d., 156.

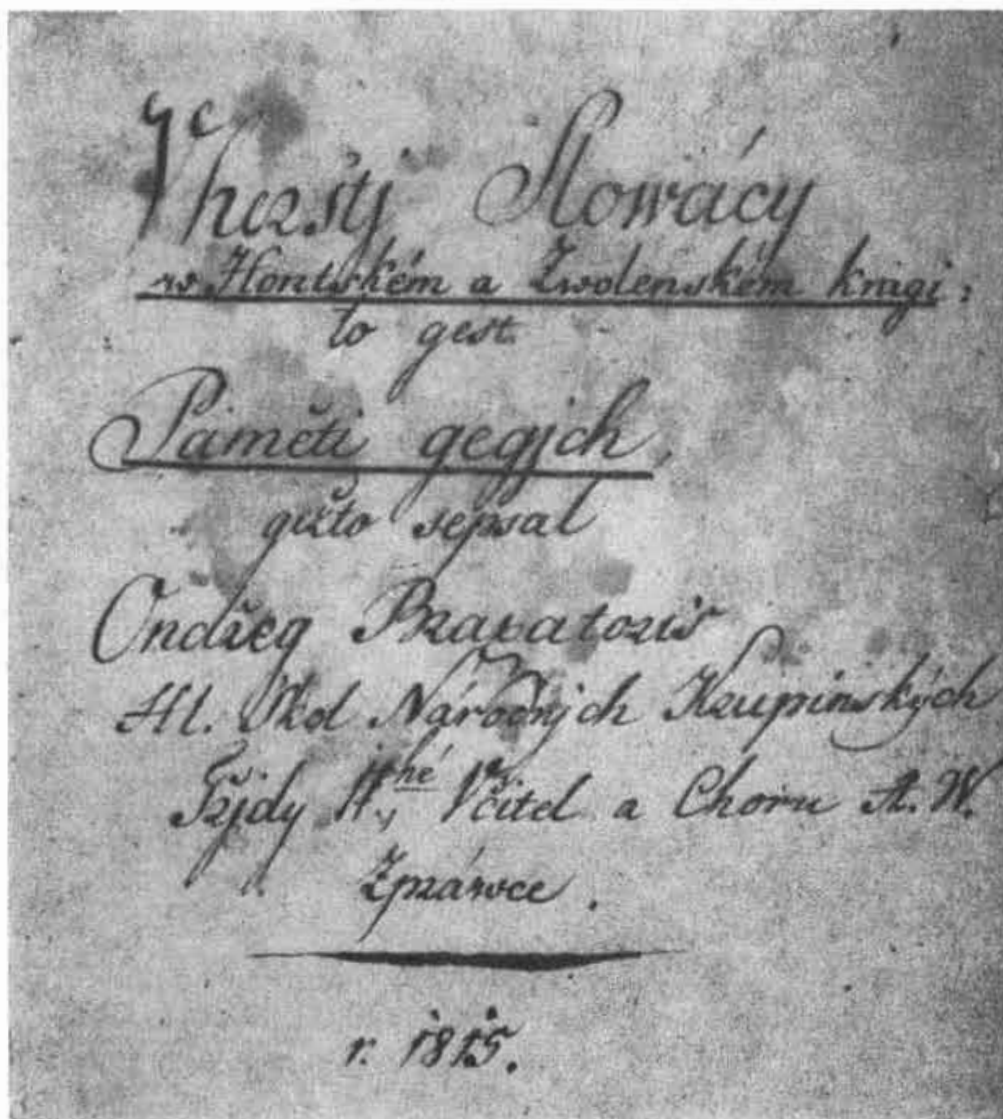
²⁹ Bižšie o tom pozri V. Urbanová, c. d., 123–154.

³⁰ V. Marčok, c. p., 351. Vychádzajúc z jeho koncepcie *Letopisové krupinští*, rukopisu *Uherští Slováci*... a zoznamu jeho rukopisných prác, vôbec ide zrejme o Braxatorisa z Krupiny. Členom Tablicovej Spoločnosti bol aj Braxatoris z Mičinej (farár) a P. Bartholomeides (učiteľ): V. Marčok, c. p., 352–353; v oboch prípadoch ide zrejme o už spomínaných príbuzných krupinského Braxatorisa.

³¹ Pravdepodobne ide o otca O. Seberínyho-Vodomarského. O činnosti J. Seberínyho pozri M. Vyvíjalová, c. d., 210, 232 n.

³² V. Marčok, c. p., 345.

Okrem doteraz známych písomností z Tablicovej Spoločnosti³³ aj podľa Vodomarského príspevku o Braxatorisovi možno reálne predpokladať, že jej pozostalosť bola bohatá a v súhlase s programom mohla obsahovať aj viac spisov s etnografickými údajmi. Sám Braxatoris nadväzuje na témy navrhované Tablicom vo viacerých prácach. Už jeho *Letopisové krupinšti* súhlasia s prvým

I. Titulný list Braxatorisovho rukopisu *Uherští Slováci*.

bodom programu [... Každý ten kraj, v němž bydlí (město, ves), co nejdokonalěji, topograficky i historicky vypsati snažovati se bude],³⁴ z rukopisnej pozostalosti sú to *Zlomky důvtipných propovědení* (pozri Tablic, bod g.) a *Obyčeje slovenského sedlského lidu v Bánskem okolí* (Tablic, bod a.). Tento titul rukopisu, ktorý uvádza Vodomarský v citovanom článku, stavia nás pred otázkou, či ide

³³ V. Marčok, c. p., 353, pozn. 34.

³⁴ Táto časť Tablicovho programu pripomína Školkovu požiadavku „...aby každá mysliaea hlava napísala to, čo vie o svojom rodisku a jeho okolí“. A. Školka, *Ideen zu einer statistischen Orts-Beschreibung*, Hesperus 1813; č. 26. Bližšie o tom pozri V. Urbanecová, c. d., 83 n.

o rukopis *Uherští Slováci v hontském a zvolenském kraji, to jest paměti jejich*, ktoré sú uložené v Trnovského knižnici a ktoré uvádza Rizner a Podhradský a či Vodomarský, kvôli zostručneniu zmenil jeho názov, alebo ide o novú, zatiaľ neznámu Braxatorisovu prácu. Odpoveď na túto otázku umožní vari až ďalší výskum pozostalosti Tablicovej Spoločnosti. Táto práca však môže byť o. i. sťažená i tým, že Braxatoris „rukopisy tieto odoslal z v ä č š a Učenej spoločnosti...“³⁵ a ako vieme, už sám jeho životopis medzi nimi zrejme nebol. Pravdepodobne aj rukopis *Uherští Slováci* sa do Trnovského knižnice dostal inou cestou. Keď zväzíme úzke vedecké a často aj rodinné kontakty medzi vtedajšou evanjelickou inteligenciou, do okruhu ktorej patrila O. Braxatoris, boli možnosti úschovy rukopisných pozostalostí jej jednotlivých členov väčšie, a tým aj pre dnešného bádateľa neprehľadnejšie. Musíme sa nateraz uspokojiť s rukopisom, ktorý máme k dispozícii a ktorého plný názov znie: *Uherští Slováci v hontském a zvolenském kraji: to jest paměti jejich*, ježto sepsal Ondřej Braxatoris hl. škol národních krupinských třídy 11-té učitel a choru a. v. zprávee. R. 1815.³⁶

V úvode k päťdesiatdvastranovej monografii o ľude Hontianskej a Zvolenskej župy sa Braxatoris hlási k slovenským osvietencom, ktorí bránia Slovanov pred nespravodlivými útokmi cudzích spisovateľov.³⁷ Ich význam a postavenie v minulosti poukazuje na prácach starších autorov (Nestor, Prokopius atď.) Z novších sa odvoláva na skupinu nemeckých historikov a slavistov, ako bol J. J. Friš, ktorý začas pôsobil ako ev. farár aj na Slovensku, na Kohla a Müllera, ktorí pôsobil na Akadémii vied v Petrohrade a nevynecháva ani známeho historika A. L. Schlötzera. Menuje aj domácich-uhorských autorov, ktorí venovali pozornosť slovanským a slovenským dejinám, ako bol Juraj Praj, spišský historik Wagner, kežmarský rodák Ch. Engel, ktorý napísal *Dejiny Ukrajiny* a bol členom Akadémie v Charkove. O jeho rozhladenosti svedčí aj zmienka o Rakušanovi R. Haquetovi, ktorý svojou prácou *Abbildungen und Beschreibungen der südwest- und östlichen Wenden, Illyren und Slawen* sa právom radí medzi zakladateľov slovanského národopisu.³⁸ Spomína aj českého historika M. F. Pelcha a najvýznamnejšieho vtedajšieho slavistu-zakladateľa modernej slavistiky, J. Dobrovského a ďalších. Tak ako v práci *Letopisové krupinští*, aj tu dokazuje autochtónnosť Slovanov v Uhorsku a veľmi zaujímavu a výstižne zdôvodňuje, prečo konkrétne Slováci, pracovitý a na vysokom stupni stojaci ľud, dal sa vytlačiť a podrobiť Maďarmi.

Vlastný obsah monografie tvorí sedem kapitol s nasledovným obsahom: 1. Opsáni domů, 2. Kroj aneb roucho, 3. Obyčeje, 4. Mravy, 5. Reč, 6. Literatura, 7. Duch a charakter. Najrozsiahlejšia je kapitola o obyčajoch (str. 16—35), ktoré

³⁵ NN, 1877, č. 95.

³⁶ Rukopis je uložený v Trnovského knižnici v Mikuláši Sign. XV. F. 290, I. č. 759.

³⁷ Tento obraný aspekt je príznačný pre vtedajších slovenských osvietenecov a zastával ho aj J. Čaplovič, ktorý v úvode k monografii *Slowaken in Ungarn* (Hesperus 1818) napísal: „Niektorí spisovatelia pripisujú Slovanom rôzne zločiny, nespôsoby a dokonca aj neresti a individuálne, rozhodne nie chvályhodné vlastnosti jednotlivcov vyzdvihujú na národný charakter“. Pozri bližšie V. Urbancová, c. d., 127 n.

³⁸ Bližšie o tom J. Markov, *K počiatkom slovanského národopisu*, Český lid 1965, 346—351.

Kritické opsání
Domů, Krale, Obvyků, Stavby
Reči, Literatury a Ducha
nynějšich Thezských w pútno-
ných horných krazech, zvláste
pak w Žibolemských a Slontských
podkragjch obydlených
dědinských Slováků.

i. Opsání domů

Spůsob stavení našech dědinských Slováků w
horných Krahjch téměř jednotaký jest. Takowým
spůsobem před několik lety, wamice své za-
kládali, na tentž spůsob y nowejši stavení
sua z dřevěných pilken neb hrad požadně grua-
tují. Obvyčné pak sami hospodároucí čtverhra-
ný hrady křičejí, na vřhých spolu se w ubugje,
a jedno na druhé stavejíc, čtvero oddělení, první
totižto na gízbu: druhé na přitvor, tre-
tí na komoru, a čtvrté na maštal přepravují,
kteréžto čtvero oddělení jedno slauká a v všech
obvyčné sedlácké stavení aneb dům vnaobí.

2. Ukážka rukopisného textu v Braxatorisovej práci.

delí na rodinné, výročné a pracovné. Na tomto materiáli, ktorý pre veľkú skupinu vtedajších vzdelancov osvetového zamerania bol hoden len na odsúdenie,³⁹ najlepšie vidieť, že Braxatoris predstavuje už ďalší vývojový stupeň. I keď občas nevie zaprieť svoj nesúhlas s určitými zvykmi a je rád, že zanikajú, v podstate pristupuje k nim ako zberateľ, vidiaci v tomto prejave ľudu kultúrne dedičstvo, ktoré treba zaznamenať a takto zachovať pre budúce generácie. Ešte evidentnejší je tento jeho postoj pri opisovaní domu a jeho interiéru a odevu, kde dokonca porovnáva materiál z jednotlivých slovenských žúp. Cenný etnografický materiál nachádzame aj v kapitole o mravoch, kde je navyše zaujímavé sledovať, čo pod týmto pojmom myslí. Podobne je to aj v kapitole o duchu a charaktere, kde upozorňuje, ako vplýva nerovnoprávne postavenie Slovákov na formovanie sa ich niektorých negatívnych charakterových čŕt. Týmto fakticky spĺňa jednu z požiadaviek, ktorú zahrnul J. Čaplovič, do svojich *Ideen zur Disposition einer Ethnographie*.⁴⁰ Pri čítaní Braxatorisovej monografie sa vôbec vynára potreba porovnať ju na jednej strane s ostatnými vlastivednými monografiami z tohto obdobia a s Čaplovičovými snahami na strane druhej. Keď porovnáme štruktúru župných monografií z počiatku 19. storočia, ktoré vyšli ako samostatné práce (L. Bartholomeides, J. Ďurkovič, A. Szirmay) alebo v rôznych časopisoch (Školka, Medňanský, S. Kolár, Zipser a i.),⁴¹ vidíme, že tu prišlo k určitému prevrstveniu záujmov a hľadísk. V uvedených monografiách žúp a obcí je materiál, týkajúci sa ľudu z tematického hľadiska často kompletnejší ako u Braxatorisa, kde napríklad chýba materiál o ľudovom liečení, a podrobnejšie údaje o strave, a o zamestnaní. V týchto monografiách však ľud a jeho kultúra tvorí len jednu, i keď zväčša samostatnú kapitolu široko koncipovaných vlastivedných monografií, ktoré sa nezaobišli bez štatistických, topografických a geografických opisov, predstavujúcich nezriedka podstatnú časť práce. Braxatoris sa naproti tomu zamerával vo svojej monografii len na ľud a jeho kultúru, čomu prispôbil aj kapitoly o reči a literatúre. A tým práve v porovnaní s dovtedajšími monografiami vytvára svojou prácou novú kvalitu. Opis ľudu a jeho kultúry vidí ako samostatný objekt bádania a nepotrebuje včleňovať ho do širšieho vlastivedného rámca.⁴² Toto chápanie je najbližšie Čaplovičovmu chápaniu, ktoré sa v plnom rozsahu prejavilo roku 1818, keď uverejnil prvú časť svojej monografie *Slowaken in Ungarn*⁴³. I keď sú Braxatorisovi *Uherští Slováci* z hľadiska chápania ľudovej

³⁹ Bližšie o tom V. Urbancová, c. d., kapitola Slovenský ľud a osvietenci — etnografický materiál v osvetovej literatúre, 11—36.

⁴⁰ Čaplovič tu žiada skúmať „... vplyv historických udalostí na charakter národa... rozdiel pomerov medzi ľudom, ktorý má svoju vlastnú vládu a medzi tým, ktorý má vládu cudziu. Tam národný charakter určuje zákony štátnej správy, tu zas ona pôsobí na jeho utlačanie... Ľudia ako utlačaní alebo utlačajúci občania štátu...“ V. Urbancová, c. d., 362—363, kde je uverejnené plné znenie Čaplovičových *Ideen*.

⁴¹ V. Urbancová, c. d., 178—234.

⁴² Tým sa líši aj od záznamov farára Ignáca Hrdinu z Medzábrodu, ktorý v *Historii domus* z r. 1818—1821 podáva o. i. aj pozoruhodný materiál o živote tamojšieho ľudu, pravda, s iným zameraním. Materiál publikoval R. Bednárík, *Z historických správ národopisných*, Národopisný zborník 4, 1943, č. 2, 101—124.

kultúry ako samostatného objektu bádania najbližšie tomu, o čo v tom čase u nás usiloval J. Čaplovič, existuje medzi nimi podstatný rozdiel. Nejde tu o rozdiel v šírke etnografického záberu z tematického i metodologického hľadiska, v čom Čaplovič patrí, a to nielen v slovenskom meradle, na prvé miesto. Ide o diferenciu v chápaní výskumu ľudu z etnického hľadiska. I keď popudom na napísanie monografie o Slovákoch bolo pre J. Čaploviča zaznávanie „slovanských vetiev“ a aj keď všade, kde mal na to čo len najmenšiu príležitosť, vyzdvihuje dobré vlastnosti Slovákov, jeho cieľom nebolo skúmať len Slovákov a Slovanov. Rovnako ho zaujímali všetky národy, obývajúce Uhorsko a samostatné monografie o nich mali byť podkladom pre etnografickú syntézu o celom Uhorsku, kde by najlepšie vynikli diferencie medzi jeho jednotlivými národmi. Filozoficky bol J. Čaplovič ovplyvnený Montesquieuho názormi a v otázke jazyka nebol za literárnu jednotu Slovákov s Čechmi,⁴⁴ čím sa líšil od väčšiny vtedajšej evanjelickej inteligencie a za čo sa dostal aj do sporu s Kollárom.⁴⁵ Čaplovič považoval etnografiu za disciplínu eminentne národnú, ale nešlo mu len o Slovanov. Ondrej Braxatoris naproti tomu patril k skupine zástancov česko-slovanskej jednoty a filozoficky bol zrejme ovplyvnený Herderovými ideami, ktoré zastával o. i. aj jemu blízko stojaci J. Palkovič.⁴⁶ Jeho záujem je zameraný na Slovanov, na slovanský národ.⁴⁷ Tým sa diametrálne líši od Čaploviča, zameraného na celé Uhorsko⁴⁸ a v tomto ohľade patrí do skupiny, z ktorej vyrástol P. J. Šafárik a jeho dielo *Slovanské starožitnosti a Slovanský národopis*. Na Braxatorisovom rukopise sú však badateľné aj stopy osvietenско-racionalistických ideí, ktorých zástancom bol J. Čaplovič.

Text Braxatorisovho rukopisu

- 1 UHERSTÍ SLOVÁCI V HONTSKÉM A ZVOLENSKÉM KRAJI: t. j. paměti jejich ježto sepsal Ondřej Braxatoris hl. škol národních krupinských třídy II-té učitel a choru a. v. zprávee. R. 1815.¹

⁴³ J. Čaplovič, *Slowaken in Ungarn*, Hesperus 1818, 1820. Preklad práce a jej zaradenie pozri V. Urbancová, c. d., 126 n., 243–325.

⁴⁴ V súvislosti s používaním cirkveného slovanského jazyka v srbskej literatúre Čaplovič poznamenáva: „Na túto chorobu trpia aj Slováci, ktorí okrem malých výnimiek považujú si za česť používať v svojej národnej spisbe český dialekt a píšú pre obyčajný ľud tak nezrozumiteľne, ako sa len dá“. J. Čaplovič, *Slawonien und zum Theil Croatien*, Pest 1819, 297.

⁴⁵ „Daremný a nesnesytidený jest každý křik těch, kteří říkají: pišme po slovensky, my nejsme Čechové! Povězte že milí bratři, jak po slovenski? tak jako Handrburci, či tak jako Křekáči, či tak jako Trpáci, či tak jako Bernolák, či tak jako nejnověji J. Čaplovič?“ odpovedá J. Kollár v úvode k prvému zväzku *Písni světských lidu slovenského v Uhřích*, Pest 1923, Předmluva XIX.

⁴⁶ V. Urbancová, c. d., 156.

⁴⁷ O. Braxatoris, *Uherští Slováci*, c. d., úvod, 3–8.

⁴⁸ Čaplovič pritom vždy zdôrazňoval diferenciu medzi termínom Uhor a Maďar: „... Pod termínom Uhor treba rozumieť všetky národy bývajúce v Uhorsku. Slovákov tak ako Rumunov... Treba však rozlišovať napr. Maďarov, ktorí sa aj sami tak volajú.“ J. Čaplovič, *Slowaken in Ungarn*, Hesperus 1820, zv. 27, č. 20.

¹ Pri prepise som postupovala podľa dnes platných transkripčných noriem. Číslami na

- 2 Maxima est vis vetustatis et consuetudinibus: cum locis ipsis delectemur montuosis etiam et sylvestribus, in quibus diutius commorati sumus. Cicero in Laelio de Amic. Cap. XIX. p. 454.
- 3 Ač i mnozí cizích řečí spisovatelé o národu slovanském nemírněji k zlehčení jeho soud vynášejí, na tom však (co k zvelebení jeho slouží) všichni hodnověrní jednomyslně se srovnávají, že národ Slovanů ze všech na tváři země národů nejrozpoloženejším a nejrozšírenějším slove. (*Slované od té částky řeči slav-slovu sluji dle Dobrovského, tak jako Němci od němy dle Šlecera, honověrněji než od slova, jako tomu nekteří velí, pojmenovati se mohou.) Moskevsko-Litevsko-Ruská, Polská, Slezská, Srbská, Bosnácka, Charvátská, Moravská, Česká, Sedmihradská a Uherská se svými podkrajemi zeme Slovany v sobě zavíra. Tento však rozdílného způsobu mluvení národ v literatuře, žel Bohu! od mnohých věků v rozdílných krajích rozbytováný, potlačováním zanedbán byv, málo takového v spisích potomstvu ostavil, cožby jistotu původu a činu jeho v budoucnosti hlásalo a tak jméno lidstva tohoto zvelebilo. Ale jsou předce stopy a šlepeje, nimiž z cizích vlasteneckých spisů k některým důvodům dopídití a dočístí se lze. Mnozí
- 4 vlastenští spisovatelé starožitných Slovanů z je/dněho do druhého kraje se vystehování, polní tažení, postupování, náboženství, mravy a obyčeje důvodně opsáli. Ruský Nestor slávny v jedenáctém století spisovatel dosti takových důvodů vlastencům svým pozůstavil, kteří zvelebení zasluhují, nimižto jiných zemí Slované téhož času chloubiti se nemohli. A však nalezájí se i jiní muži, kteřížto památku předků slovanských světu zůstavili: Jordán mnich, Prokop radce a Menander zástupce téměř spoluvěki spisovatelé, tažení a boje starobyklých Slovanů okolo polovici šestého století dosti mnohými důkazy zaznamenali. V pozdějších pak časech cizím jazykem Mauritius, Wagner, Engel, Taube, Kohl, Friš, Hakwet, Popovič, Miller, Striter, Sulezer, Práj, Pelezel, Dobrovský a jiní jisté i domnělé o Slovanech snůšky do kronik sebravše, mnoho k tomu prospěli (čeho aby se kdo z horlivých vlastenců ujal!), aby původní vypsání tohoto rozkoreněného na zemi lidstva, v celosti tak jako tomu vyobrazení člověčenství velí, se zjevilo. (*Takové žádosti nemálo uděnil P. Šafařík v Slovanské starožitnosti 1836 1837.) V těchto předdotčených a jiných historických spisech mezi jiným i toho se dočístí můžeme, an Slované po široce dalece roztažených Europejských krajích rozplození jsouce, i v Uhřích někdy, kdežto se již od neznámých paměti nalézají, s Hunny a Gotmi válčili. / Odkud pošlo to, že když při Dunaji a Tise v dolních rovinách osady a byt svůj měli, Hunno-Avari (scythický bojovný národ) k půlnočním uherské země hořejším vrchovatým krajům tyto slovanské hospodáři právem větší moci vypudivše, tam na místě jejich se osadili. (*Viz o tom důkladněji Jiřího Prayho Dissertationum criticarum in Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum dissertationem VII-mam.) Při konci osmého století pod panováním Karla Velikého, když Frankové s Sasmi uherskou krajinou sa byli zmocnili, Slované dle víry historické jho Hunno-Avarů a Franků vyraziti nemohše, dílem knížatům a předním řitírum uherským, dílem Frankmi uvedeným Sasum zde podrobiti se musili; a tito, že onniho Slované, aneb již v Uhřích nazvaní Slováci, polních prác, orání rolí a chování dobytka rovně v ty doby jako i nyní pilní byli, neskonálých zanášení a usilování jejich požitky vydírajíce, k poplatkům jistým je určili. Týmto způsobem slovanští předkové, v zemi své bojovných dedičných knížat vlastních nemajíce, vojenským řádům nezvedení a neobvykli byli: odkud následovalo, že pasením i chováním dobytka a děláním
- 6 zemí radi se vždy zaměstnávavše, poddanství podnikli a zeme své posléz do podílu biskupům / a zemanům uherským raději postoupili, jen aby již v těchto hornatých zápolích poklid a mír v hospodárství svém míti mohli. Tím tedy lid tento slovanský

margu označujem strany rukopisu. Poznámky označené jednou alebo dvomi hviezdíčkami písal O. Braxatoris. Iným písmom sú poznámky označené (aj v origináli rukopisu) krížikom. Ich neskorší autor na 30. strane rukopisu sa podpísal iniciálkami L. I. B. a je možné, že ide o niektorého z Bartholomeidesovcov, s ktorými bol Braxatoris, ako už bolo uvedené, v príbuzenskom vzťahu. Pri svojich vlastných poznámkach k rukopisu pokračujem v číslovaní tak ako v úvodnej štúdií.

v Uhřích poddaným a nad míru obmezeným se stal, že při milování sebe a svých statků žádného vojenského řádu, ač i na zmužilosti jemu nechybovalo, sobě nezarazil.

I není divu, že od mnoho století v takovémto podrobení svého losu vezicí, nezvedeným zůstav, v mravích a obyčejech svých místněji i na rozcestí vystoupil; a tak v literatuře i uměních v těchto osvícenějších časech zanědbaným a spozdilým se stal.

Než i to zanechat jemu se musí, že hmotnými dílami, neunavenou na rolích pracovitostí, kupectvím, užitečnými nálezy, mnohých k hospodárství se hodicích strojů a vystavením množství městeček i dědin ve vlasti naší značných došli, i posavad docházejí zásluh. Do půl druhu sta jen měst a městeček (ježto zde vyjmenovati zbytečné by bylo) výsadmi jarmarků v Uhřích obdarovaných slovenská jména nosí; a poněvadž dilo od mistra svého 7 obyčejně pojmenováno bývá, může li se tedy to v pochybnost / bráti, že onano města i městečka původný grunt a založení své někdejší zde rozbyřovaným Slovákům za vděk přinéstí mají? A kolik dědin jen v horní zeme naší okolích jakožto Zvolenském, Liptovském, Oravském, Turčánském, (+Trenčinském), Tekovském, Nitránském, Hontském, Novyhrádkém a. t. d. ruce Slováků k bytu a zniku přivedli? Kolik obyčí, vína, všelikého druhu (řádu) stáda, řemeslného náradí a jiných užitečných věcí práci i kupectvím lid slovanský od věků vyvodil i posavad neustále vyvodí?

Od toho tedy starobylých Slováků v Uhřích jhu podrobení v nejedném století již kolo menícího se času nepřestějně pod rozličnými proměnami se točí, co potomství jejich věru ne v lhostejném losu trvá, nýbrž pod břemenem poddanství vezíc, místně těžce upí a lká. Poněvadž pak pracovitý a světu užitečný slovanský národ, ne jen zde v Uhřích, ale v celé Europe větším dílem šíře země prostranství obývá, vlastenská žádost jest, aby světské duchu člověčenství přiměřenější zákonodárství místo nesvorného potlačujícího ducha smírlivosti a pokojnou přeměnou tento národ zbláznilo; tak aby od dávna ve 8 tmách pohřížený již jednoc k světlu / literatury, svobodě a štěstí vynikajíc procítiti, vlastní pak svá krásná okolí od Adriatického moře až po Karpatské vrchy a Tatry v mírném obhajování, vzdělanější svobodně a šťastně dědití mohl. /

9 Kratičké opsání domů, kroje, obyčejů, mravů, řeči, literatury a ducha nynejších uherských v půlnočních horních krajech, zvláště pak v Zvolenských a Hontských podkrajích obydlených dědinských Slováků.

1. Opsání domů

Způsob stavení všech dědinských Slováků v horních Uhřích téměř jednaký jest. Jakovým způsobem před několika století vesnice své zakládali, na tentýž způsob i novější stavení sva z dřevěných prken neb hrad pořádně gruntují. Obyčajne pak sami hospodárové čtverhranní hrady křešíc, na uhlich spolu je vzbuzujíc a jedno na druhé stavejíc, čtvero oddělení, první totižto na jizbu (chyži), druhé na pritvor, třetí na komoru a čtvrté na 10 maštal přepravují, kteréžto čtvero oddělení jedno dlouhé a u všech obyčejné sedlácké stavení aneb dům působí. / Takovato dlouhá a ne čtverhranní stavení, větším dílem ve dvou anebo i více radech slameným krovem (střechou) obyčejne bez komína pokryta, položení osady jedno po druhém dlouží. A málo ovšem takových se nalézá, ježtoby bez pořádku domy své rozstavené majíce v neřádnem položení stály; a poněvadž prostředkem každé téměř dědiny, potok tekává, protož dlouhé a prostranné bývají (*Chorvátčené na proti tomu větším dílem v malých, místně i ze šesti neb sedmi domů záležejících sem i tam rozptýlených vesnicích přebývají; anobrž někteří domové oněchno v hoře právě uprostřed stromů skryti jsou. Viz o tom dále H. v. Engel, Geschichte von Dalmatien, Croatien und Slavonien, Halle 1798, s 277.) Možnější studně ve dvořích, ale nejvíce obecné, sochou se žrdkou zásobené studně na dědině mají. Za domami při zahradách stodoły stavejí, před nimižto v zatvořistém dvoře chlěvy též spořádaní jsou.

Co se pak vnitřního spořádaní domů dědinských Slováků týče, tof jako u jednoho, rovně tak i u druhého beze vsi ozdoby se spatřuje. Jedna dřevena chyža, v kteréžto místo

kamen (kachlí) pekáci se širokým sklepením a komínem i kozubem někdy pec se nalézá, do dědiny dvema sklenými aneb místně u nuznějších i šlemem² obtaženými okýnkami 11 obrácena stojí. Před ta/kovou pecí hospodíně jídlo vařívají, v zimě pak sklepení její lhostejnosti³ aneb postelí jim slouží. Vrchní podlaha (poval) z desek nezáleží, než toliko štípkami vydlážděna bývá, přes kterou komín z prútou obyčejně spletený a mazivem z hlíny přistrojeným vnitř i zevnitř obmetaný, pod krov vytažen jest, odkud dým dírou na střeše učiněnou ven vychází.

Věčer, při světle pochodní (fakel) na posvetáči zapálených, aneb v kozube zadělaného ohně práce své vykonávají. Blížeji tohoto komína neb peci mívají pod povalou dve hrubé hrady, na nichžto dříví k témuž světlu přistrojené a pochodně suší, kam i jiná nařadí svá hospodárska povešují; tyto pak hrady potenci u těchže Slováků slovou. V příbytcích jejich krom lavic, čtverhranního stola, při němž obyčejně v koutku polička aneb u očitějších tříuhelní kasnička spatřiti se může; zřídka co jiného z domovního nabytku k pohodlnosti aneb ozdobě se zdržuje. Truhly zajisté a postelě i jiná hospodárská náradí a roucho v leháčích konořech jejich přebývají, z jakových jedno okýnko do 12 dvoru obrácené mývají. / Vědeti sluší i to, že jedna každá větší a dobře spořádaná osada má svůj chrám, láru a školu, mlyn, jatku a vyhni. (*V stolicy Zvolenské 4 sv. a kr. města, 7 výsadných mesteček a vyše 80 a. v. dědin se počítuje, kteréžto dle popsání církevního 27.700 duši evanjelických Slováků sobě zavírají.)

2. Kroj aneb roucho

Poněvadž konope a místně i len ženy dědinské doma sami seji, ovce pak na větším dílu chovají, z konopí tehdy plátno a z vlny soukno sobě připravují. Z takového obyčejne doma vypracovaného a ve valchy potom vylíčeného soukna dávají sobě sedlácti mužové bílé nohavice, huní aneb kabanici a tak řečenou širici ušití. Širice tato s svazanými rukávami, někdy dlouhými remenci okrášlena a červenými krajíky prošívána bývá. Větší však částka lidí jest, kteří s to býti nemohou, aby sobě toto hrubé a bílé soukno vypracovati, protož na jarmarcích předdotčené roucho sobje kupovají. Košely s ovešenými a na plecích tkanicemi prošívanými rukávami, vysoký kulovatý, aneb nyní nízký a široký 13 klobouk, hrubé boty a krpce nosivati zvykli. Jsou starci v některých osadách, / kteří vysoký a končitý klobouk, jenž hromovým sluje, obyčejem starootcovským zadrželi. K zimnímu oděvu jim bunda a větší i menší kožich slouží. Dokouf roucho toto čisté a nezvětšené jest, dotud ku svátkům toliko ním se ozdobují; větché ale již ku pracem v chladných a deštivých dněch na se obléčejí. V letním zajisté párnou krom bílého spodního oděvu, krpečů a širokého opaska ničeho z roucha nepotřebují. (*Krpce neb bačkori jejich dlouhými řemenými aneb i ze strešnové kůry připravenými podvazky (navlákami) zásobené jsou.⁴ Opasek pak na 3 i na 4 přestky mosazové z červeného neb černého řemene na dřík těla sobě připasují.) V Zvolenských podkrajích i nápěstníky, to jest asi jedné pidi dlouhé z vlny upletené nad pestěmi rukávy, které zahříváním žil těplotu ruk zdržují, v zimním času vstahovati sobě zvykli. Vyší nad jiné obyvatelé těla postavou jsou ovčáři nazvaní Valaši, dva uzly vlasů též podle uší viseti si nechávajíce, v čírné zamastené a na prsích žlutou mosazovou s řetízkami přestkou připnuté košely chodí. Tito sekeřáčkou, jenž 14 valaškou u nich slove, když stádo ovec pasou spo / depřiní na hrubé písteli (fujaře) neb kejdách slovanské písně notíce, chvíli sobě krátiti obyčej mají. Oni i kapce, ježto pod

² Šlem — z nem. Schleim. Odvozenina Schleimhaut — sliznica, slizná blana, čiže ide o výraz pre tenkú blanu.

³ Lhostejný — stč. rozmařilý, rozkošnický; lhostejnost, lhostejenství — rozmařilé veselí. V. M a c h e k, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praha 1968, 330.

⁴ O „bačkorách“ zo stromovej kôry, ktoré nosili Slováci na okolí Rožňavy sa zmieňuje aj W. R i c h t e r, *Kreuz-und Querzüge in Nieder und Ober-Ungarn*. Pannonia, Pressburg 1842, č. 116.

krpcemi nosívají, za ovcemi chodíce, plesti umějí. Klobouk jejich široký a kulovatý červenou stužičkou opásaný bývá, který když znosejí, často mastí, aby dlouho trváci a hlavu chladícím v léte byl, odkud tak zatvrda, že i seděti na něm mohou. U boku mívají řemenou s třepením (franclemi) tobolku aneb mošničku, jejížto řemeň, na němž ona visí, množstvím rozličných mosazových a lesknoucích se knoflíků vyložen bývá. Než mnohem rozličnější jest kroj sedleckého ženského pohlaví: nebo v každém podkraji Slováků ženy jiný a jiný způsob roucha anebo kroj následují. Čepce jináče v Turčanských, jináče v Zvolenských, jináče v Hontských, jináče v Novohradských a. t. d. podkrajích dědinské Slováčky spořádané mají. Turčánky s povešenými na čepcích za ušima kousky čípek neb tkaniček zavité chodívají; Zvolenčánky čtverhranní tkaničky na způsob tabličky nad čelo do čepců všívají; ve svátek pak dlouhým tenučkým lneným uteráčkem, který až po 15 paty vysí, hlavy sobě zavínají. V hontských vesnicích jen zadní / částku hlavy nejvíce řídko setkaným kroužkem zaobalují. V novohradských okolích na způsob rohu vlasy vzadu hlavy tak řečenou kotuli zavíjejí; v někdejších pak malém Hontě na hlavu vysoký, na způsob sýra obluk z bílého tenučkého plátna místo čepce sobě vstavují. Toto dosti buď obsažně dotčeno o čepcích. Již co se jiného ženského roucha dotýká, jiné Slováčky košile, jiné uzké co pytel šnurkami na holých plecích povešené rubáše, které krátka hedvávem na plecích vyšívaná košelečka (oplecko řečena) kryje, za spodní oděv mají. Na to ve svátek živůtek (lejblík) aneb kožišek, zelenou rášovou sukni, neb bílenou kytlici (kintěš), červeno- a -zeleno-modrým hedvávem protkávaný nábršísek, (futa nebo fertuch pomenovaný), na vysokých podkovách čizmy a dlouhou bílenou u spodu pamekem protkanou přes hrbet až k zemi na ramenách povešenou odězy mladice k ozdobě své sobě obléčejí. Dlouhý pak s bělostým prýmem kožich k tuhé zimě ženskému pohlaví slouží. Ozdoba sváteční na předepsaný způsob vyšperkovaných dívek na hlavě jest pártá s venčekem i s povešenými na hrbet rozličných barev pentlami; v horných pak hontských 16 vidících / nad všemi pod zamatovou širokou pártou bílé vlasové neb lnené kaderky (stříbrnými na sobáš jehlicemi) připínají; na dřiku pak těla modrý neb červený pás na způsob síti setkaný s ovešenými na zadu dvěma červenými neb žlutými vycpanými rourkami, na nichžto modré třepení (z belasých nití francle) visí, k ozdobě své mívají. V jiných vesnicích dívky anebo i ženy povšedný pás z traků, to jest z okrajů sukna, k přepásání sebe po zadu až k patám ovešený nosívají. V jiných stolicech sedlecké roucho v mnohém rozdílu opět od tohoto zjináčené nalézáme, kterežto opsati tem, jimžto věc lépe povědoma jest, volno a zanecháno buď.

3. O b y č e j e

Mnozí jsou obyčejové uherských horních Slováků; jsou zvyklosti jejich i všeobecné, které se na všech vůbec vztahují; ale mnohem rozličnější jsou místné, které v každém téměř podkraji zvláštní rozdílností od jiných se delí. Nebo obvykli jsou obyčejům jiným při křtínách, jiným při svadbách a oddávcích, jiným při pohřbích, jiným při výročitých 17 slavnostech, jiným při pracích letních, / jiným při podzimních hodech, jiným při hospodářství v zimě a jiným při kupectvích. O těchto obyčejích, již způsobem zvláštním pojednání a vyobrazení zde tvořiti jednotejné buď:

a) Křtíny (křštení, krestiny) obyčejně jen samotné ženy v schuckách svých vesele vykonávati týmto způsobem zvykly. Jak náhle zrozeňátko světlo denní spatří, hnedle přítomná bába ke kmostrům, křstným otcům a matkám pospíchající, za svědky do církvi křesťanské toho dítěte přijeti, zvláštní řeči je žuve.⁵ Tu tito svátečním rouchem odíní v chrámě místo nemluvnátka slib učinivše a dary své jemu obětovavše do domu narozeného se berou;

⁵ Původné znenie: „zvláštní řeči žuve“ — „je“ bolo dodatočne vpísané rukopisom totožným s tým, ktorý je označený križikmi. Původne mohlo tedy žuve znamenat — tláchat — hovorit stále to isté. V. Machek, c. d., 732.

v kteroužto dobu bába jistě z pečení aneb z nápoje záležející skrovničké dary na fáře podavši jména spolku toho do matriky k zapsání pastýři duchovnímu oznamuje. Mezitím krsné matky aneb místně i krsní otcové k rodičům pokřtěného dítěte s vinšováním šťastného vychovávání přistupují, do ruk jejich ho oddávají; zde pak po rozmlouvání krsných matek s rodičkou, buď v ty doby, buďto později po několika dnech hříte páleno
18 pijíc, koláče a upravná jídla hojne používajíc, krsniny, to jest / hodování myvají, když přes několika dnů rodička plachtou nad postelí do kola obestřina tiše s děťátkem svým leží (pak li do domu takového cizí muž třefunkem přichází, tu bába klobouk takovému ze žertu skrývá). Ženičky při takovém kvasu krsin hodující, opojným nápojem obveseleny byvši, často všelijakové slovanské písničky až i k scestnému vyrazení — jako k. p. „Dejže otec, dejže vína, poželhal ti Pán Bůh syna“ a t. d. prozpěvují, anebož posléz někdy při zpěvech i do poskakování a výskaní se vpouštějí. Za tím ještě pečení a massa (co pošádesem od slova pošábesy nazvali) domů sobě dle obyčeje naodkládavše, odtud zásobené vesele se rozcházejí. Po čemž do týdně každodenně téměř šestinedělce upravné jídlo posílají; a koněčně po uvázky povstalé rodičky koláčemi a křestnému dítěti novým rouškem povděčiti kmotry se nezapomínají.

b) Ale mnohem zvláštnější a pamatnější obyčeje Slováci při svadbách a oddavcích před adventem neb fašaňgách zachovávají, které poněvadž na všelikerý způsob v mnohých
19 podkrajích jedni od druhých se dělí, protož svadební řády a / obyčeje jen v kraji Zvolenském jakožto podobenství jiných opsati dostatečně budiž.

Tentž jest v letě mládenců sobotní zvyk, že v večer po soumraku známa dívčata navštěvujíce, na hrubé píštely (jenž fujera od uherského fújni duchatí sluje) fujerováním, na tak řečených drumblích (drukačkách), drumblováním, rozmlouváním a žerty až do pozdné noci jim lahodí. Tím se seznámivše milovnice v nedelí ráno milovníkům svým květovanou kytku neb péro za vděk posílají; za čež oni obroučkami neb prsteny aneb stuhlemi vděčnost svou zároveň jim prokazují. A když čelední otec s matkou po léte na tom se uradili, aby sobě k synovi nevěstu aneb ku dceře zetě přistavili, z druhé pak strany dceřeru jinému vdali, tehdy obyčejně několika týdněmi před sobášem svadební smlouvu řečenou věrou následujícím způsobem obě stránky vykonávají.

Prv než se k věci přikročí, vyzvědají prostředně vůli a náklonnost prv obeznámené milovnici a teprv mládenec ujištěn jsa o přivolení, připojiv si pitače večer, v sobotu do domu té dívky s mnohou zdvořilostí vstupuje, kdežto onen pitač příklady Adama a Evy na
20 stav / manželský přednášeje, žádost ženicha rodičům a posléz i dceře oznamuje; na čež z druhé strany k tomu cíli přistrojený oddavač s rovnou zdvořilostí odpovídaje a po přivolení obojí stránky prstene obapolně jim podáváje, pravé ruce jejich s vinšováním spojuje. Touto příhodností zavíra se čas a způsob svadby, po jakovém uradění ve dvou týdných následovně v chráme dle obyčeje ohlášky se dějí.

Když pak již zavíta tá neděle sňátku neb sobáše, tu ráno pozvaní hosté do domu svadebního v svadebním rouše se scházejí, kam s pitačem, družbem a jinými hostmi mladoženích pěši, aneb je-li z cizí dědiny na koních, jsouce květy neb rozmařínem ozdobení, s střílením a výskáním se berou. Přijdouce pak do domu mladé nevěsty, nejdříve uctívou řeči se přikloní, potom ku snídání koláčů a pití hříte pálenky (koralky) se usedí. Při čemž když čas již ku jetí do chrámu na sobáš přichází, podobnou řeči co při věře pitač, dováděje příklad ženění Jakoba a Izáka žádost mladoženicha opětuje, načež oddavač

21 odpovídá a věřenicí szející do ruk družby na sobáš / v rouše svadebním rozmařínem ovenčovanou oddáváje, svazku tomuto štěstí od Boha na tento stav uloženého vinšuje. V tuto dobu družice mladému zeti, pitači, oddavači a družbovi novými ručníky od mladé nevěsty, k tomu pak i přem se vděčí. Pěknátě to jest věc, při některých zbožnějších a zvednějších dceřkách, že tu za vychování rodičovské obšírnější řeči díky jim vzdávají; po čemž pozvaní hosté houfně do kostela na sobáš pospíchají.

V horních podkrajích kraje Zvolenského, jesli chrám v osadě není, tento svadební průvod mnohem slávnější se děje: jeden zajisté vůz pěkně přistrojený, vzadu a předu jeho dvěma smřekovými zelenými chvojkami ozdobený, do té dědiny, v nižto chrám se nalézá, táhne.

A ovšem krásně to v zimě vyhlídá, an tý zeleno špicaté smřekové větvičky, na těch dvou vozových stromích drobnými sem i tam červeným pamekem provazovanými z husy pírkami okrášlené, roztomilým způsobem se chvějí a kolíbají. K ozdobě slouží i to, že na těch dvou stromích dva bílé vyšívané utěrače dolů přes (vetvy) haluzy se vinoucí visí, pod nimižto hudeci na řebřinách opření tu píseň hrají, kterou při nich try / neb čtyři mladice vesele zpívají. Píseň taková obyčejně na tu: „Ej Tisa :/: :/: zamutila si sa“ a t. d. tudy prozpěvována bývá. U prostřed voza stojí truhla se šatstvem a peřinami mladé nevěste náležející (jestli do cizí osady ona za muže se vystěhuje), na kterých ona s družici u prostřed jiných opřena jsou, citění srdce svého obličejem tudy jeví. Tento vůz tře anebo dve spřežení pekných volů aneb koní spěšným krokem táhne, na hřívách pak těchto koní aneb na rozích volů ručníky a pohánějící na dlouhém biče pořízku přo uvázané mívají. Sprůvod ten předčí (predchází) mladoženích na koni s družbem a třema aneb i více pobočnými střílejícími jezdci, kteří tu i tu u hospody neb na cestě sa pozastavující a medovou pálenkou z krčážka si vypíjejíce, poněkud i s mladici při voze tancují. Když na tento svadební vůz divící se mládež patřiti houfne sa sbíhá, tu zpívající mladice kusy koláčů do prostřed nich mečí, odkud často i smíšna rvanice za takové zniká. Takovýmto pořádkem do své vesnice s krikem a výskáním od sobáše se navracující, jak v cizí tak i vo své vlastní osadě řetězi v cestu / roztaženými zamezení bývají, kdež pokaždě mladoženích sprůvod tento odměniti musí. Do svadebního domu, spěvem dívek u dvoru přivítání jsouce, vesele vstupují a dlouho tam hodují, v kteroužto chvíli dívky někde nábožnou píseň: „Šťastný jest muž bohobojný“ a t. d. pod oblokem své vdávající se tovaryškyňi zazpívati přicházejí. Po takovémto kvasu téměř až do rána tancující (* Slovanští v horných těchto krajích tanec v tom záleží, že při slovanstích na huslích neb kejkách hraných písních, beze všech kunštovných kroků hned tanečník s tanečnicí s volným poskakováním v obě strany se vrtí; hned opět proti ní na plecích společně opřenými rukama do kola po nůte podkovami křepčí.) konečně mladoženichy s mnohými pověr předsudkami do léhací komory ukládají a zamikají. (** K. p. z povery starý zámek též aby dívky nerodily na sobáš berou.) Mládež dědinská večer pod obloky se dívající, zumyselne tu v některých osadách stěnu vyrípá, aby mladá nevěsta třetího dne po svadbě v práci a čistotě, ven mažící ukázati se dala. Druhého dne svadby ráno ženy opět se do toho domu scházejíce, mladou nevěstu do takového čepce, jakový v tom podkraji obyčejný jest, zavíjejí; a do chrámu jestli v té osadě se nalézá, na uvázku s muzykou sprovázejí, když muži nekterí v tom k vyrazení / myslí rozličné smýšné žerty na dědine provozující čas sobě krátí. (* Spisovatel těchto obyčejů viděl v jedné vesnici dolních zvolenských podkrajů, an v zime na svadbe druhého dne žert strojíce, muži sníh kosili, ženy pak co v kosbě prospěvující takový hrabaly, přoblečení žertovali a t. d.) A když se v takovémto vyrazení myslí, jižto tehdy zřídka v mezích rozumu zdržují, až nazbyt smíchu naplodili, opět v večer po denním i žertování i odpočívání až do pozdné noci hodují; kteroužto večeri, když již zkoncovali, družba veliký koláč, jenž radostníkem sluje, na němž holubice s ratolístkami z cesta připraveni jsou, na stůl přinášeje, s takovouto asi řečí k hostem přichází: „Jako holubice v korábe, jižto Noe vypustil, zelenou ratolestí jej obveselila, tak i naše mladá nevěsta tímto radostníkem svým příbuzným a přátelům upřimne se vděčí, aby každý vděčně z tohoto daru zúčastniti se ráčil a t. d.“ Po čemž hned děličem mezi všech rozdělen bývá a tak každý od stola s pojmenovaným pošábesem vstane, do tance opět se beru, kdež konečně káčerový a jiné smíšne tance až do rána provodíce, na usvite domů se rozcházejí a svadbu dokonávají. Po některých / však dních zase na hody řečené odmlady svadební otcové a matky s domácími toliko svými v některých osadách společně pozvati se zvykli. Podotknouti při tom lze, že se nalézají místně u chudoby i takové svadby, an se podlé básni Puchmajerových přihází, že matka s otcem skáče, ženich dřime, nevěsta si plače . . .

e) Při pohřbích též dedinští Slované od řemeslnického způsobu pohřbování jistým obyčejem se dělí. Za starobylých časů onino mnohé bludné předsudky zachovávali, mrtvému totižto všelijakové věci i nápoje do truhly i na hrob kladávající; než takováto pověra již

v našem století, v kterémžto i uprostřed této pospolitosti světlo rozumu se bříží, docela téměř již zmizela. Když hospodář k smrti se blíží, hospodářství na staršího syna aneb zetě s matěří poroučí a tak duši svou dle učení křesťanského v. svatostí pastýřem duchovním zasobenou vypouští. Tělo mrtvého umývají, v spodní bílé oděv obléčejí, palce pak na nožích a ruce obyčejně spolu svazujíce, poněkud i bradu podvazují. Co potom sedlácké pospolitosti ženskému pohlaví je nejobyčejnějšího, jestiž to, že pokud mrtvé tělo doma zůstává, kvilící domácí matka nebohého všecy dobrá obyčeje, naučení a mravy s kvilením zpěvu podobným navštěvujícím sousedům vypravuje a tak usedave lká. / Při 26 sprovázení jednoho každého takového mrtvého těla až do samého cintera sedlácké ženy takovým zpěvavým kvilením vykládají, odkud se navracují, rodinu ke snídání, které karem slove pozvatí obyčej mají. Kdežto nebohého činy dobré i příběhy přátelé a známi sobě vespolek vypravují, při každem pak pojmenování toho mrtvého ta slova: „Pán Bůh mu dej radost věčnou“, říkávají.

V některých vesnicích tenť jest obyčej, že když hospodář domu zemíra, zevnitřní stěnu do dědiny patřící hlinou cele zamaží; a když někdo jiný z tohotýz domu, jen polovic čelní stěny aneb jen okolo oken zakalují, co potom do roka nechávajíce, po roce opět ji zabíjí. Manželky místo smutku v oděve z hrubého domácího plátka s černými pásky neb traký přepásané chodívají; dívky pak černé šnourečky na hrdle uvázané majíc, bez párty do chrámu chodívají a od tance do roka se zdržují.

d) Při výročitých slavnostech Vánocech (* Nemecky Weih-nacht, t. j. posvěcena noc, odkud z německého Weinocht u Slováků Vánoc znáknouti mohlo.) totižto Veliké noci a Tuřicech (* Tak též i Turice od Thuris kadidla, nimž co duchem svatým oběte posvěcovali, jméno 27 to pojiti mohlo.) mnohé dílem i / z pověry pošlé obyčeje zachovávají. Před Vánoci na den Mikuláše strašidlem se zvoncem se dělají a ditky tým, či se modlití znají zkušovatí nesmyslně na některých místech zvykli, (jakovýžto zvyk z té příčiny, že ditky bázlivé čini, k strašidlům víru plodí, anobřz i zráditi [padoucí] nemoc častěji působí měl-by docela vyzdvižen býti.) Dále od Lucii, kteréhož dne ženy z pověry nepředou, nýbrž při stádě čáry s kadidlem a cesnakem i podnes provozují, někteří mládenci každého dne do Vánoc něco k dílu jednoho stolčeka přidatí obyčej před tím mivali z te pošetilsti, že když na utírni při veliké mši o půl noci v kostele na nem seděti budou, jisté vidění zočí-, než i tato pověra z pospolitosti se již klidí. Tomu však pranostykárskemu předsudku, že těch trinácte dnů jakového počasí od Lucii do Vánoc, takové počasí i měsíce budoucího roku mítí budou, chatra lidu ještě víru přidává. Jakové pak obyčeje a ostatky pověry v tak pojmenovaný svat-večer, t. j. před narozením Krista P. až po dnes v pospolitosti sedlékého lidu zůstávají, všecko vyobraziti nelze. Dostí poznamenati budiž, že tohož dne před narozením Kristova (jenž štedrým proto, že koláče a mnoho jiného snídání, zvlášte opekancův strojí, pojmenován jest) postíce se, jen všeliké přípravy hotují a večer sedla, řetezy a jiné 28 hospodárske / narádí pod stůl v některých domích z té pověry, že obchod v hospodářství zdařilý mítí budou, suášejí. A když ku stolu se usedí, nejdříve kapustnou polévkou, potom z testa makové slíže neb opěkanec, suchý vařený hrách (který do kouta ženy po hrstech ze žertu mecí, aby při tak hojně slepice vejce nesly), ořechy, slivy, s medem oblátky a t. d. všickni spolu jedí, když v tom mládež pod obloky zbožné písně radostně prozpěvuje a za odměnu koláčů i peněz dostí dosahuje. Na úsvitě narozenin Krista Pána totiž mládež s vínšem, co u nich polazováním sluje, po domích chodí a dary opět za to obdržuje. Toho dne v nejsvátečnejším oděvu všichni do chrámu se berouce a tam služeb božských plní jsouce, radostne a nábožne Bohu slouží. Po svátcích místně s Betlehemem a na den Třech králů s belčovníkem chodití u mládeži zvyk pozůstává; o ostatních maličkostech zde dále řeč šířiti zbytečně by bylo. To však o ostatných fašangových (* Fašangi snad od slova německého Falzung neb faszen uchopiti, jimatí pošlo: nebo v tý dni mladá vesnická chasa maso, slaninu a řebra k hodování po domích pýta, ba někdy i tejně a kradmo bere.) 29 dnech připomenutí od věci nebude, / že v tý Bachusove doby mladá vesnická chatra mnoho z rozpustilsti sobě povoluje: nebo krom zbytečného hodování mládenci rozličnými tyterky klobouky své ozdobivše, s palicemi při kejdách s Bahusem, to jest s mužem

v oděvu slamou vycpaném a smíšeně oblečeném, po dědině tak řečeno koledují, jimžto hospodyne slanine i řebra na rožeň vstrkají, za což oni jistě píseň: „Fašangy, Tuřice, Velká noc přijde“ a t. d. zpívajíce a do kola tancující, smíšně skoky provozují.

Na svátky velikonoční (krom pověry, jižto místně pospolitě dívky ve Veliký pátek na úsvite v járku tváře umíváním a pošetilé hospodyně stáda vanočními drobtami kaděním ještě zachovávají) tenť jest ještě všeobecný zvyk, že v nedeli velikonoční vepřově uděné maso s vařenými vejci jedívají a pro dítky vejce barvami kráslí. V pondělí pak ráno mužové, ženy a mládenci panny někde žertovně oblévají. (* Obecné domnění původu obyčeje tohoto tomu se připisuje, že prý Židé při vzkříšení Páne ty ženy které to pondělí ráno: „vztaľ jest!“ rozhlašovaly, k potlačení té pověsti studenou vodou oblévali.) Kterýžto obyčej v některých osadách i nad míru od početnosti seestným a výstupkem
30 proti zdraví čelícím se stáva.⁶ / Než v uteří ráno totiž právo ženy a děvky k nahrazní sobě osobují.

Při slavnostech tuřičných z obyčejů u Slováků ničeho poznamenání hodného se nenalézá, jedině to, že v některých církvích okolo chrámu máje sobě vystavují, ba i v chráme stolice nimi ozdobují.

e) Při prácech letních, kterýchžto lid sedleký ovšem pílén jest, k ulevení svému na poli v čas parna a horka množstvím i tisícerych písniček prozpěvováním mysl sobě bílé pohlaví vyráží a z poledně v času letním pod stromem snem se občerstvuje. Paměti věc hodna jest, že v čase žně celé zástupy ženského pohlaví na dolní kraje Uher z prospěvováním jisté obyčejné písní, ke žni se vystěhuje; odkud domů se navracující opět s takovým zpěvem jdou: protož pak vůbec i zpěvavými Slováčkami u Němců slovou. V čas žně, když jednoho hospodáře pole žni zkoncuji, uvíjí z čisté pšenici kvítím províjený věnec a ten na hlavu jednoho mládence vstavující s prozpěvováním té písní: „Ej raduj se gazda náš, vyhrali sme oldomáš“ (* Přepisovatel nakladá obšírněji písen na papír každou a zcela poznačiti L. I. B.) a t. d. do domu hospodáře se houfně berou, kděžto ověnco-
31 vaného u dveří vodou skro/pují a žnice jidlem i nápojem hodně počtější.

Nedávno v některých osadách ještě ten starožitných předků zvyk pozůstával, že na den Jana Křtitele u večer v soumraku na prostranním místě dediny ze starých mětal, košů, omel a jiného zvětšeného a porušeného již hospodářského náradí mládež oheň rozněcovala, okolo něhož mládenci i panny ruku v ruce do kola drževše a spolu pohybuvavše, tu starobyloou pèseň: „Hoja d'und'a hoja, poslala nás královná“ a t. d. zpívali; konečně pak takový oheň Vajano řečený (* Vajano od německého slova Weih-Johann posvěcený Jan, skrácením Weijan pošlo.) přeskakovavše, pozdě na noc se rozházivali. V tu noc ten ostatek pověry někteří ještě zachovávají, že o půl noci peníze a poklady ze zeme domněle vyhárající stříci a stihati chodívají, ale vždy naděje a čaka⁷ takových zmařena bývá. Co se her mládeže vesnické v sváteční letní době týče, ty jsou mnohouasobny a takové zde opsati tak obšírné tak i zbytečné by bylo, to toliko připomenouti nebude od věci, že mládenci v některých vesnicích času nešporního po rovině jistého kolečka (kařiky) upro-
32 střed zástupu na různě stojícího od jednoho do druhého kraje narážením; aneb kuly z jamčeky (duty) uprostřed nich vyřité koly vyrážením; dívky pak společným jedni druhé lapáním mysl sobě vyrážající a tak moc těla svého evičice ku vykonávání rozličného díla způsobné se činí.

f) Tenť jest také obyčej Slováků, že téměř v každé dědině hontského a zvolenského kraje na den založení chrámu aneb na podzim v určenou nedeli roční hody sobě strojí. K těmto hodům koláče a hojnost jídla připravují a tak domácí se svými sousedmi, příbuznými a pokrevnými (kteří začasť i ze sousedných dědin na takové se vystěhují) skvostně

⁶ Porovnaj s tým Zákaz veľkonočných oblievačiek v Zvolenskej stolici z r. 1788. V príspěvku P. Horváth — F. Sedlák, *Archívne pramene k dejinám ľudového zvykoslovía*. SN 1970, 268.

⁷ Čúka — očakávanie. V. Maček, c. d., 93.

hodují. Při takovýchto hodech předešlého leta práce, úrody a všeliké příhody sobě vesele připomínávají, k tomu pak k poháře hřité páleno neb vino na zdraví své pijí, budoucí štěstí sobě vespolek vinšují; prve však v chrámě božím veřejně za požehnání a urody 33 na polích díky činení vyko/návají. Večer toho dne dlouho v rozmlouvání hospodářově stolují; mládež pak vesnická v tanci na dědinské hospodě s výskáním a plesáním se točí a zvrťá.

g) A když zima již slovanské hospodari do příbytků jejich uzavírá, tuť oni větším dílem s rubáním dříví, večerní pak chvíle s křesaním pochodní (fakel) a s chováním dobytka se zanášejíce líněji než v létě si počínají a v nočních dobách včasné na pěci sobě snem lahodí. Pracovití však a opatrní muži hospodářska všeliká náradí k letním pracem i tu bedlive z dříví sobě připravují. Ale ženy a děvky mnohem větším než onimo zaneprázdněním zimní čas tráví; nebo nejen domácí hospodářství rozšafně fedrují a oděv opírají nýbrž i konope až do pozdných nocí předou a konečně takovou přízi samí setkávají. Paměti hodne jest, že bíle pohlaví v jistém domu večerní sva shromáždění přístky (prástky) řečená mívá, kdežto v dlouhých večerích, světské písně pro ukrácení času zpívající a všeliké starobylých předků povídačky vypravující, konope předou; k vyhnoutí pak 34 dřímoty i žerty sobě zde dívky nastrájejí / (Přechvalitebný toť jest v Čechách obyčej, že v některých zbožných osadách na přístkách jistý nad jiné umělejší muž všelijakové užitečné historie k poučení místo pověřivých u nás rozprávek vypravují, kamž i mužské pohlaví ku poslouchání takového se schází.) (* Svědčí o tom Kniha bídy a pomoci v Dobrovické obci, i kniha Věčerní shromáždění, důkazem toho jest.)

h) Otázka ještě se naskytuje, jakým způsobem slovanští hospodáři peněz docházejí? Kupectvím a vyděláním prací mzdy onino peněz dosahují. Celá téměř krajina nejvíce oněmno vypracovaní chleba, všelijakového zboží a jiných živých věcí zavděk nestí má: oni zajisté ne jen ku potřebě své vlastní, ale k vyživení i mnoho tisíců jiných (jako to již hoře v úvodě zmínkou dotčeno bylo) zrno rozsívají a hovada na maso dochovávají. Takovéto zboží a dobytky i všeliký drúbež buď na trhy, buď na jarmaky do měst dovážejí, vodí a donášejí, kdežto potom dle umluvené ceny je zprodávají. Zvláště na dobytne jarmaky vola kravy a koně v mnohých zástupích dohánějí, s takovým široce dalece kupectví provodí. Při takovém ten zvyk zmínky hoden 35 jest, že v dlouhém o / poslední cenu jednání na ruce sobě vespolek s tím pokřikováním: „Nu! Nech vás Pán Bůh požehná!“ plesají, po dojednání áldomáš, t. j. požehávající nápoj pijí.

A toť již z ohledu na obyčeje v horních od Hontu a zvláště Zvolena krajech rozšířených dědinských Slováků obsažně zmíniti již budiž dosti. Ostatně, zvláštější nad tyto obyčeje trenčánských, novohradských, gemerských a jiných zveděnějších snád slovanských obyvatelů, jako i způsob řeči jejich opsati ještě věc by žádoucí byla.

4. M r a v y

Zdvořilosti na mnohých místech zvláště dedinským Slovákům chybuje, předce pak ne malý počet i zveděnějších sedláků se nalézá, kteřížti svou nábožností, přívětivostí, čistotou a mravopočetností i zdílností mnohé ctěnější v městách předčí. Původ takové vzdělanosti v mnohých zvláště evanjelických osadách sedláků, starobylým nad jiné zveděnějším 36 otcům a pilným učitelům, od nichž potomství dobré mravy zdědilo, / přivlastniti a připsati se má. Při tom však onino sedláci sprostně si počínajíce, ani v jídle skvostnosti, ani v domích nádhernosti a pýchy nešetří. Stůl jejich obyčejně plachtou zastřín bývá, v kteréžo po jídle s nožem zaobalený mívají. Když zrána aneb v večer domácí ke snidání se sejdou (o polední zajisté zřídka kdy jídavají) tanírů, nožů a vidliček málo potřebují, nýbrž zrovna lžící do misy sáhají; při čemž hospodář a hospodyně i jiní starší na lavici se usedí, ostatní pak mladší a čeleď okolo stola stojí a ditky po lavicích jídlím se krmí. Kyslá a kapustná polévka, kapusta (zelí) trhané halušky, mrvenice, hustě uvařená mouka,

stráva a mléko jsou jejich nejobyčejnější jídla; a když tohoto se nedostává, radí i na cibuli aneb slanině s řezným neb ječným chlebem přestávají. Poháre (čiše, koflíky) zřítka kde na stole mívají, nýbrž z jednoho džbána vínem aneb vodou naplněného, okolo stola jedni druhým jej podávajíce, piji. Při pití vína neb pálenky (korálky) ta slova: „Živ nás Bůh!“
37 anebo „za stáleho zdraví“ / vespolek sobě připovídají; tak i když se spolu vně neb v dome scházejí, štěstí sobě od Boha vinšují; přicházejícím pak do domu: „Vítejte u nás“ říkávají. V neděli po jídle hospodár (s kratičkou fejkou obyčejne na stůl spodepřený) práci domácí čeledi na každý den v týdni vyměřuje; podobně i čelední matka každodenně nevěstám a dcéram jakovou by práci konati měly, vykazuje. Jestli toho pořádně domácí čeleď, která obyčejně ve větším počtu v jedním domu spolu zůstává, na rozkaz takový nepořídí, tu hromováním a jiným zlodejtstvím hospodár neb hospodíně domácí své kárajíce, sami svým příkladem k čistotě, pracovitosti a řádnosti je předcházejí. V hněve roz-zlobení a tisícerymi Paronovými (Peronovými) střelami zlořečiti, od starožitných časů zvykli.

Zle zvedení ku krádeži a klamu přetvářením núzi utisknutí lstivě se přidávají; zvláště paholci s potřeby a lásky k svému dobytku, na louky a role ku pastvě vpády činíce, noční dobou mnohou škodu radí činívají.

38 V tom však mládež dědinská chvály zasluhuje, že bujností, chlipností a smilství / zřítka se kde dopouští. Práci zajisté ustavičně zaneprázdněna jsouci, lhostejností, zmařilostí a pasením břicha ku scestné prostopašnosti těla nabízena nebýva.

Dále o cvičení moci obojí zmíniti náleží, že sedláci dle navedení k stavu svému největším dílem mládež svou jen v moci těla a málo v moci ducha eviči a vzdělávají. Zrozeňátka sedlácka utla ještě i v zimným času košeli toliko odína ven se mají; a na výsluní i tehdy před domem se pohrávajíce studenosti a v lete na slunci behajíce parnu obyvkají. Pokudž dítě nemluvně jest, v plachtě, t. j. plátené kolistky na trech u vrchu svázaných kolích, aneb v poli na strome pověšené, dlouho často kvílí, dokud máte z práci odstupující, kojením svým takovému přispívá. Při tom však na mnohý způsob i lásky takovým dítkam svým pochlebováním oni dokazují. Jak náhle pachole něco odrostá, hned ku pracem hospodárským k pasení a pohánění dobytka, děvče pak ku předení i jiným žen-

39 ským / obchodům navedení bývají. Odtud jde, že je v zime toliko a nikdy v létě literním umění v škole cvičiti poroučejí.

Když k vyššímu věku již dospěli, tehdy cílem (nečit. slovo) aby rozhojnění jsouce pohodlněji společnou pomocí hospodárství své rozširovati mohli, synům svým nevěsty a dcéram zefů si připojují; nad kterýmžto spolkem otec a máte aneb po smrti oněchno nejstarší bratř představeného místo zastáva. Jestli posmrti rodičů starší bratř v hopodárství místo otce nepořádně a marnotratně představuje a jiní domácí slušnou vinnu na nem nalézají, tehdy po mnohé svárlivé rozepři, nemohou li se doma zrovnati, zemskému pánu stížnost svou předstírají, který potom, buď staršího z nerádnosti tresce a pohrůzkami kára, buď mladšího bratřa domácí čeledi představeným ustanovuje. (*Ten způsob i Illyřčané a Charvátčané následují a domácnosti představeného starešinou jmenují.)

5. Ř e č

Slovenská řeč v Uhřích dle rozličnosti podkrajů na rozličný způsob dávní starobylosti porušenou se stala. Když se na příčinu tohto tázati budeme, tehdy nalezneme jí
40 dílem na sta/rožitných předcích, kteří k tomu porušení v tech bludných časích neumělosti ji přivedli; dílem na tehdejším nedostatku škol, kněh a způsobných učitelů, kterižto pravého způsobu mluvení sami povědomi nebyvše, licoměrně a lecijako mládež čisti i mluvití učili. Odtud srovnáme li tisícery způsob mluvení, v každém téměř slovanském podkrají slova na jiný způsob zjináčena jsou. Jakový u příkladu rozdíl jest řeči Nitranů od Trenčanů, Novohradčanů od Zvolenčanů, Malo od Velko Hontčanů, anobř v každé téměř dědině jináče mluvejí, ba zdá se, anř každého slovanského otce dítky, rodičů jistý a sobě

vlastní způsob mluvení v jakémisi rozdílu následují. Dávny čas tedy, který, jako porušenosti opravuje, takovouž starobylych otců nedbalosti i čistotu jazyka slovanského v Uhřích na větším dílu poručenosti zohavil. Ale není v tom divu, aniž nevymluvná jest to při našich Slováciích vina, kterižto ve vlasti naši od tolika století uprostřed tolik cizího jazyka vandrovních národů ustavičné zůstávavše a s ním v jednom okolí spřízněni byvše, řeč cizího jazyka mluvením a zněmčilých neb zuherčilých slov vtrušováním zanešvárili.

41 K tomu porušení / přidalo i to spolčení seslovančilých již nyní cizích národů, které dávni zde Slováci do svých zapolí připustili, a s nimi tak se sjednotili, že od věků potomství jejich již slovanským v Uhřích národem sluje. Mezi tím i jindě v národu slovanském sousedních s nami spřízněných v řeči krajin, všelijakový na větším dílu i porušený dialekt aneb mluvení způsob též se naléza. V polském, moravském, charvatském a českém pravém mluvení způsobu, nepravá změna a porušenost znamenati se může. Těchto řeč do povahy zde vzítí, od předsevzaté věci by bylo, protož na příklad zde v krajech některých porušenosti řeči naší, jen některá slova, anať od pravého způsobu mluvení pospolitou a obecnou převráceností u nás scestná učiněna jsou, na plac ještě přivesti dosti bude.

V některých u. p. dolních novohradských podkrajích místo teprv zjináčeno jest trpou, místo ta dolu poutou (cestou) říkají: talou poutou; a odtud onino i trpáci nazvani jsou.

42 Zvláštní ale pozorností / oněchno to pravidlo zasluhuje, že za ženského a ničího pohlaví jména neb slova, kterážto dle pravidel dobropisebnosti literu y mají, jako e, ne pak jako i, vyslovují/co řeckému epsylon podobati se zdá). Mluví u p. dolní Novohradčané v některých vesnicích: rehtár místo rychtář; tak též „kobě jedle a pile krave a tělce“ a t. d., místo „kdyby jedly a pily kravy a tělata...“

Jakoby ale v zvolenském, hontském a jiných v Uhřích slovanských krajech slovenská řeč v obecném a pospolitém mluvení porušena byla, jak tato slova převrácená za příklad přednesti budiž dosti. Obecně tu praví se: „Brat ket bou teras u oca, vraveu, keby som ešte šjou za ňou do pola; ztade poslau ma tjež k mesjarovi, aby som mu donjesou dva funty mesa.“ V těchto slovích jakové jest porušení? Která v tentýž smysl takto dobře by se říci měla: „Bratř, když byl nyní u otce, pravil, kdyby sem ještě šel za ní do pole; odtuď poslal mne též k masarovi, aby sem mu donesl dva libry masa.“ / Toť Nitran opět

43 v tato slova řekne: „Brater, keť bul tunáka včul, poveděl, keby sem prej ešte šul za ňu do pole a t. d.“

Na tento, hle způsob v každém uherském kraji rozdílná prevrácenost řeči slovanské obyvatelý potupné činí, kdežto Uhry a Němci větším dílem čistota řeči, zvláště ctěnější šlechtí a ozdobuje. V tomto ohledu a v tite natuře oni dalece slovanské zde obyvatelý předčí, i také pohaňením svým veřejně znevažují.

Ku napravení v budoucnosti takového u nás porušeného způsobu mluvení, to určení by dopomohlo, kdyby v školách učitelé dítky dle písem mluvíti snažně učili, s nimi na tentýž způsob čisté řeči rozmlouvající a je s pohaněním a vysměchem pospolitého mluvení k tomu navázající. Rodiče pak, kdyby užitečnými a čistou řečí psanými knihami sebe i dítky své zásobiti, takové, když stíha dopustí čistí a tenž způsob mluvení spolu i s domácími následovati se neštítí, věc by přechvalitebna a přezádoucí byla. — K takovému

44 však / uplnému na napravení této u nás porušené řeči věkové se vyhledávají; jako i věkové pominuli, pokud v to převrácení tato naše řeč přišla. Nic zajisté s takovou nesnadností nepřichází, jako veřejné a starobylosti rozkoreněné obyčeje a mravy z prostřed pospolitosti vyvráctí.

6. Literatura

Literární umění v Uhřích Slováků, žel Bohu, nad míru skrovne jest a skrovnejší ještě prve bylo, takže sotva co paměti hodného o ní poznamenati lze. Co nejdůležitějšího z ohledu na slovanskou literaturu říci se může, jest to, že od starožitných, prácných a v překládání písem pilných a. v. učitelů a kazatelů dobře psané slovanské písně, mod-

litby, přemýšlování a jiné, náboženství se týkající knihy, na světlo v předešlých dvou
stoletích vydání byvše, v rukách většiny dílu našincův se nalézají. Odtud plyne ten rozma-
nitý v náboženství a, v. prospěch, že čtení Bibli Páne a oněch kněh, mnozí starci
45 / dědínští i čelnější řemeslníky a ctěnější měšťany na mnohých místech v známosti pravdy
a nábožnosti předčí. Aspoň to s jistotou zmíniti se může, že vůbec v nynějším času vyššího
věku lidé mladší v horlivosti a nábožnosti ovšem převyšují. V školách i při rodičích
dnes horlivejších k poznání nebeských pravd skutečně se nedostává. A mnohem bídňější
by ještě byl Slováků našich vesnických stav, kdyby dítky jejich v školách aspoň v zime
k čtení, psaní a náboženství vedeny nebyly. Zřejmým důkazem jsou toho mnohých ř.
věsnic neumělí, nezdvořilí, hloupi a nezvední obyvatelé, kteřížto škol aneb působných
učitelů nemajíce a tak nerozumu z mladí obvykajíce, v některých nelidských navyklostech
nerozumnému tvorů podobati se mohou. — Předkové oněchuo snad v zdarnějším
z ohledu na literární umění stavu se nalézali, ale napřízniví pro víru časově v takové zaned-
bání tisíce dědinských potomků uvalili. Že v jedenáctém již století v Uhřích v sloven-
46 ském jazyku služby boží se dávaly a tak tehdež již literární umění zde svůj grunt / mělo,
některé stopy a znaky toho vyšetřiti lze. Času zajisté toho i král český Vratislav, službám
božím řečí slovenskou v Uhřích konaným, v jakových on zvláštní měl oblíbení, ve vlasti
naší se vyučil. (* D. p. Dobrovský na str. 447 Slavína svého to v tato slova dokládá:
„K. Wratislaw hatte an dem slawischen Ritus, den er in Ungern kennen lernte, em Belie-
ben u s. f.“) Málo tedy od té dávní doby k zrůstu a květu známosti naše literární postou-
pila; ba v jistém ohledu v předešlém nesvorném století ovšem zpět se zvrátila. Jakové
tehdy překážky zrůstu literatury uherským Slovanům v ustavičné porobě vězicím od těch
odporných časů cestu zastupující na odpor se kládly, vůbec známo jest. — Světlo litera-
47 tury v takovém kraji těžce se rozžítá, kde obtížné podmanění, v hmotných pracích bez
odechu zaměstnání potlačují a udušují; a kde nad to i stav učitelský nešetřením, anobř
znevážením jeho, živých podnětů k zvláštnímu dílu nemá. — Poláci, Česi, Rusi a jiní
řečí s námi spříznění krajané v témž punktu / výsadmi žvláštními, svobodou a nadáním
horlivých vlastenců zásobení jsouce, mnohem vyše nad nás vynikají, když podnes svými
učenými, užitečnými starých i novejších časů vlastenskými spisy, jak ve věcech světských,
tak i náboženství, v skutku se skvějí.

Ale, díky Bohu, při svobodě náboženství evanjelických v Uhřích Slováků i literární
umění k zrůstu místně vzhoditi a tak světlo literární v slovanských též okolích již pomalu
seřiti a bržiti se počína. V mnohých i vesnických školách krom článků víry a jiné k zná-
mosti hospodářské, k osvícení rozumu a vzdělání srdce směřující pravdy působnými
učiteli, zvláště v lépe nad jiné spořádaných školách, místněji se již přednášejí. Kterážto
žádoucí od dáвна na vlastenská naděje, aby k vzniku přivedena již jsoucí, mnohých pyšnou
odcizeností vlastního zisku nad mír panující neobmezenou žádostí a tak řečeným nelid-
48 ských odpůrcův soběstvím na zmar přivedena nebyla, aby se tak již jednou vnitřní
i zevní zkušeností (anať všech základních / důvodů probáim kamenem sluje) zná-
most literární uherských Slovanů rozkořeniti, rozšířiti a rozhojniti mohla.

7. Duch a charakter horních v Uhřích Slováků dědinských

Konečně co se ještě ducha (charakteru) těchto horních Slováků dotýče, tí jsou lidé na
větším dílu v náboženství horliví a k nemu nakloněni, v pracích hospodárství svého
neunavení, v kupectví bedliví, odpornostem povětří zvyklostí odvolni, k snášení pak
těžkých břemen otrlí a mocní. — Jednomyslnost, snášenlivost a svornost obyvatelů dědín
zvláště schválně se musí: nebo tak jsou bíd svých spolucitedlní a utrpni, že radi pomocí
vespolek jedni druhým přispívají; anobř na odbůjce a odporníky své jednosvorně dotí-
49 rajíce a uražením poněkud v společné horlivosti rozzlobeni jsouce, / (dle vyřčení toho
Horaciova: „Ergo ubi commota ferret plebecula bile) i jako vřehností sobě tudy naložené
urputně a považlivě vyraziti, začasté schopnými a odvážlivými se stávají. Při tom však

snadno dobrým navedením, porovnáním a vrchnostenskými pohrůžkami i skrotiti se dají. Ale jako v odporných případnostech jedni druhých neřestí spolu jsou snášenliví: tak naproti tomu i v rozkošech, hodování a kratochvílení společném často jsou scestní, nemírní a neobmezení. Když se do spolku jednoho sejdou, opojného nápoje hojněji pitím, uprostřed vypravování svých hospodářských případností a vyčítování jakovosti svého dobytka, radi se baví; aneb poněkud zde obtíženi jsouce i do zvad, pranic a rvanic se dávají. Takovým nápojem v obecné hospodě aneb v svých vinných sklepích společně k vyražení
50 myslí přijdouce, všetečně jedna/jí, lehkomyšlně i z písem S. vespolek se táží, skoky, tance, žerty vyvázejíc výskají a prozpěvují. — Na čež druhého dne potom střízliví jsouce, tím usilněji v prácech strátu sobě nahraditi hledí. Ničeho se tak nelekají dědinští Slováci jako vojny, která i starověkým předkům jejich tak vždy v ošklivosti byla, že jmení své raději v loupež a kořist scythickým bojovným cizozemcům na dolních rovinách postoupili a k horám osady své sobě zde rozbyvše, aby skryši zde a utočiště najíti mohli, se utíkali, jen aby v pokoji, bez krve proliti (jako to již hoře dotčeno jest) hospodárství a jmení své obhajovati mohli. Protož i nynějších časů nic více sedláka zlomiti a předěsiti nemůže,
51 jako ten k obraně vlasti potřebný císařsko-královský rozkaz, aby syna do boje vydali /

Že v ustavičném poddantsví pod ostrou zprávou krajinské vrchnosti a zemského pána zůstávají, často břemeny přetížení jsouce, v prácech předtvářenými na oko a zprávcům ulisně se pochlebujícími se ukazují; odtud to pochází (poněvadž mnozí tak lští a ošemetnosti obvykli), že zřítka upřímně se svými tu představenými jednají, než jako nejlépe jen mohou, řečidilo své šprímují a vychvalují. Ostatně v společném domácím obchodě a v louně přátelů, na upřímnosti a pravdomluvnosti jim neschází.

Tentož, hle, jestiž stav a titof jsou obyčejne horních uherských, zvláště hontských a zvolenských Slováků. Opsání tohoto zbytečným někdo snad býti proto, že vůbec znám jest, souditi bude. Avšak díím na to, není od věci a bez užitku dílem těm, kteřížto těchto
52 obyčejů slovanských sedláků / cele povědomí nejsou, v známost je vnéstí, dílem pak i těm, povědomým jejich obrazotvornost myslí představováním takových obyčejů obnoviti a k zachování dobrých, k napravení pak zlých mravů lidu slovanského, vypsání toto zůstaviti.

Psáno v Krupině dne 30 máje r. 1815

ONDREJ BRAXATORIS UND SEINE BEDEUTUNG FÜR DIE ANFÄNGE DER SLOWAKISCHEN VOLKSKUNDE

Zusammenfassung

Die Handschrift *Die ungarischen Slowaken im Lande Hont und Zvolen* aus dem Jahre 1815, ist vorläufig die erste bekannte ethnographische Monographie aus dem Anfang des 19. Jahrhunderts über die Slowaken. Ihr Autor, Ondrej Braxatoris, Lehrer in Krupina, war Mitglied der Gelehrten Gesellschaft der slowakischen Literatur, die im Jahre 1809 von B. Tablie gegründet wurde. Die Monographie von Braxatoris enthält sieben Kapitel: 1. Beschreibung der volkstümliche Wohnung; 2. Bekleidung; 3. Bräuche (bei der Geburt, bei der Hochzeit und beim Begräbnis, Jahresbräuche und Bräuche bei der Arbeit); 4. Sitten; 5. Sprache (einzelne Mundarten des dortigen Volkes); 6. Literatur und Erziehung; 7. Geist Charakter. Die Monographie ist im Rahmen des damaligen heimatkundlichen Schriftentums eine neue Qualität geworden. Braxatoris unterschiedlich als seine Zeitgenossen — Autoren der Monographien über einzelne slowakische Gauen (Bartholomeides, Durikovič, Medňanský, Szirmay usw.: — ausführlicher darüber in der Monographie von der Autorin dieses Beitrages *Die Anfänge der slowakischen Ethnographie*, Bratislava 1970), bei denen die Beschreibung des Volkes nur einen Teil der breit konzipierten heimatkundlichen Arbeiten bildet, hielt das Material über das Volk für einen selbständigen Objekt der Forschung. Damit reiht sich die Monographie über das slowakische Volk im Gaue Hont und Zvolen unter die Arbeiten ein, die sich bemühten, die Ethnographie auser dem Rahmen der heimatkundlichen Forschung selbständig zu machen.

СЛОВАЦКАЯ ЭТНОГРАФИЯ
Журнал Словацкой Академии Наук
Год издания XIX, 1971, № 3.
Издается четыре раза в год
Издательство Словацкой Академии Наук
Редакторы Д-р Божена Филова и Павол Стано
Адрес редакции Братислава, Клеменсова 27

SLOWAKISCHE VOLKSKUNDE
Zeitschrift der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Jahrgang XIX, 1971, Nr. 3. Erscheint viermal im Jahre
Herausgegeben vom Verlag der Slowakischen Akademie der Wissenschaften
Redakteure Dr. Božena Filová und Pavol Stano
Redaktion Bratislava, Klemensova 27

SLOVAK ETHNOGRAPHY
Journal of the Slovak Academy of Sciences
Volume XIX, 1971, No. 3.
Published quarterly by the Slovak Academy of Sciences
Managing Editors Dr. Božena Filová and Pavol Stano
Editor Bratislava, Klemensova 27, Czechoslovakia

L'ETHNOGRAPHIE SLOVAQUE
revue de l'Académie slovaque des sciences
Anne XIX, 1971, No. 3. Parait quatre fois par an
Aux Editions de l'Académie slovaque des sciences
Rédacteurs: Dr. Božena Filová et Pavol Stano
Rédaction Bratislava, Klemensova 27

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS
Časopis Slovenskej akadémie vied
Ročník XIX, 1971, číslo 3. — Vychádza štyri razy do roka
Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavná redaktorka Dr. Božena Filová

Výkonný redaktor Pavol Stano

Redakčná rada: prof. dr. Rudolf Bednárik, dr. Soňa Burlasová, dr. Emília Horváthová,
dr. Soňa Kovačevičová, dr. Jaroslav Kramárik, dr. Michal Markuš, doc. dr. Ján Michálek,
dr. Ján Mjartan, dr. Štefan Mruškovič, dr. Viera Nosáľová, doc. dr. Ján Podolák

Technická redaktorka Jaroslava Macherová

Redakcia: Bratislava, Klemensova 27

Vytlačili Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Martin
Jednotlivé číslo Kčs 20,—, celoročné predplatné Kčs 80,—
Výmer PIO 2385/49-III/2

Rozširuje Poštová novinová služba, objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Gottwaldovo nám. 48, Bratislava. Možno objednať aj na každej pošte alebo u doručovateľa. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII

© by Vydavateľstva Slovenskej akadémie vied 1971